

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalteaduste valdkond
Johan Skytte poliitikauuringute instituut

Karl Lembit Laane

**PARTEISÜSTEEMIDE HEITLIKKUS 40 EUROOPA RIIGIS VAHEMIKUS
1991-2019 NING SELLE SEOS TÖÖPUUDUSEGA**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Rein Toomla, MA
Kaasjuhendaja: Margus Niitsoo, PhD

Tartu 2019

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite seisukohad, ning kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

.....

/töö autori allkiri/

Kaitsmine toimub ...../kuupäev/ kell ...../kellaaeg/
...../aadress/ auditooriumis ...../number/.

Retsensent: ..... /nimi/ (...../teaduskraad/),
..... /amet/

Lühikokkuvõte

Parteisüsteemide heitlikkus (volatiilsus) on üks enim uuritud esindusdemokraatliku poliitilise süsteemi (eba)stabiilsuse mõõdikuid riigiteadustes, olles kasutusel 1979. aastast. Viimase ulatuslikuma uurimuse selle põhjal viisid 2007. aastal läbi Jan-Erik Lane ja Svante Ersson 38 Euroopa riigi kohta vahemikus 1991-2006. Nad jõudsid selles kolme järelduseni.

1. Põhja- ja Lõuna-Euroopa parteisüsteemide heitlikkused on suuresti võrdsustunud, samas kui Lääne- ja Ida-Euroopa näitajad erinevad suurel määral.
2. Kõige tugevamalt seletab erinevusi riikide inimarengutase.
3. Mida enam ühtlustub Euroopas sotsiaalmajanduslik arengutase, seda enam ühtlustub ka Euroopa regioonide heitlikkus.

Käesolevas töös on uuritud samuti parteisüsteemi heitlikkust ja kõrvutatud seda sotsiaalmajandusliku muutujaga, ent peale ajaraami pikendamise ja kogu heitlikkuse andmestiku arvutamise 329 valimise kohta on laiendatud ka Euroopa riikide valimit 38-lt 40-le, võttes vaatluse alla heitlikkuse kümnenditi, asendatud inimarenguindeks Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni arvutatud tööpuuduse näitajaga ning seostatud heitlikkust ja tööpuudust Taagepera „loogilise“ „fikseeritud eksponentmudeliga ühes positiivses kvadrantis“.

Töös selgub, et Lane & Erssoni prognoos täitunud ning erinevalt eelmistest kümnenditest, mil heitlikkuste pingereas sai pea eranditult tõmmata Ida- ja Lääne-Euroopa vahele eraldusjoone, on 2010. aastatel näha (vähemalt keskväljal) „tõmblukuloogikat“ (nagu on olnud tööpuuduse osas juba 1990. aastatest saati). Taagepera kriteeriumite rakendamisel väljendub heitlikkuse ja tööpuuduse suhe võrrandina $H=T^{0,7}$. Selle aluseeldused on aga nõrgad ning R^2 analoogi järgi on see kogunisti negatiivse seletusvõimega (erinevalt lihtsast lineaarmudelist ja mudelist $H=e^{-1}T^{0,3}$). Edaspidi oleks hea arvestada majandusliku ebakindluse mõju puhul heitlikkusele ka teisi tegureid (näiteks indeksina) ning loogilise mudeli nõudeid rakendada seal, kus need suurema tõenäosusega kehtiksid – parteisüsteemide heitlikkuse ja killustatuse vahel.

Sisukord

Sissejuhatus.....	5
1 Esindusdemokraatia poliitilise (eba)stabiilsuse teoreetilised lätted ja seos majandusliku ebakindlusega.....	7
1.1 Poliitilise ebastabiilsuse kolm tasandit.....	7
1.2 Väljakutse „ratsionaalsele valikule“ valijaskonna tasandil	9
1.3 Parteisüsteemi heitlikkuse tõusu poliitökonoomilised seletused.....	10
1.4 Ida-Euroopa eripärad.....	12
1.5 Uurimused poliitilise ebastabiilsuse ja majandusliku ebakindluse seostest.....	14
1.6 Järeldused	16
2 Uurimisdisain	17
3 Euroopa parteisüsteemide heitlikkus, riikide tööpuudus ning nende seos mudelitena	20
3.1 Üldised suundumused Euroopa parteisüsteemide heitlikkuses	20
3.2 Üldsuundumused Euroopa riikide tööpuuduses	23
3.3 Parteisüsteemi heitlikkus ja tööpuuduse määr: neli mudelit	24
3.4 Järeldused	29
Kokkuvõte	31
Kasutatud kirjandus.....	33
Summary	38

Tabelid

Tabel 1. Tööpuudus Euroopas kümnenditi (%). Arvutatud WBD (2019) põhjal	24
---	----

Joonised

Joonis 1. Heitlikkus 40 Euroopa riigis 1991-2019. Koostatud autori arvutuste põhjal	20
Joonis 2. Heitlikkus 39 Euroopa riigis 1990. aastatel. Koostatud autori arvutuste põhjal...	21
Joonis 3. Heitlikkus 40 riigis 2000. aastatel. Koostatud autori arvutuste põhjal	22
Joonis 4. Heitlikkus 40 riigis 2010. aastatel. Koostatud autori arvutuste põhjal	23
Joonis 5. Tööpuudus 40 Euroopa riigis 1991-2018. Koostatud WBD (2019) põhjal	24
Joonis 6. Tööpuudus vs heitlikkus 40 Euroopa riigis vahemikus 1991-2019 (%). Lihtne lineaarregressiooni mudel. Koostatud autori arvutuste ja WBD (2019) põhjal	25
Joonis 7. Tööpuudus vs heitlikkus 40 Euroopa riigis vahemikus 1991-2019. Fikseeritud lineaarregressiooni mudel. Koostatud autori arvutuste ja WBD (2019) põhjal	26
Joonis 8. Tööpuudus vs heitlikkus 40 Euroopa riigis vahemikus 1991-2019. Lihtne eksponentmudel. Koostatud autori arvutuste ja WBD (2019) põhjal	27
Joonis 9. Tööpuudus vs heitlikkus 40 Euroopa riigis vahemikus 1991-2019 (%). „Loogiline“ mudel. Koostatud autori arvutuste ja WBD (2019) põhjal	29

Sissejuhatus

Iga poliitilise süsteemi elanikud jagunevad valitsejateks ja valitsetavateks, kusjuures kaasaegses riigis on need kaks riigikorrast olenemata teineteisest selgelt lahutatud ning esimeste hulka pääsevad vaid vähesed (Pitkin 2004: 340). Universaalseks poliitilise süsteemi „headuse“ näidikuks peetakse reeglina selle valitsejate (koosseisu) stabiilsust (Lijphart 2009: 131-133). Esindusdemokraatias lisandub sellele veel teine mõõde – kuivõrd saavad valitsetavad mõjutada seda, kes neid valitseb. Selline kodaniku (poliitiline) vabadus on nagu tarbijal turul: „Meie valikuvabadus konkurentsühiskonnas lasub faktil, et kui üks inimene keeldub rahuldumast meie soove, võime me pöörduda teise poole“ (Hayek 2005: 63). Esindusdemokraatias on need „pakkujad“ parteid (Caramani 2008: 339).

Need kaks väärtust – valitsejate koosseisu stabiilsus ja poliitilise süsteemi demokraatlikkus kui valitsetavate vabadus oma valitsejaid valida – võivad niisiis olla kooskõlas vaid siis, kui kodanikud järjepidevalt otsustavad samade valitsejate (parteide) kasuks. Kui aga valitsetavad tajuvad, et nende senistele valitsejatele on etemaid alternatiive, peaks süsteemi demokraatlikkus viima selle destabiliseerimiseni. Üks muutujaid mõõtmaks arenguid poliitilise süsteemi ebastabiilsuse valijaskonna tasandil on Mogens Pedersen'i parteisüsteemide netovolatiilsuse (edaspidi heitlikkuse) indeks.

Bakalaureusetöös võetakse tähelepanu alla muutused 40 Euroopa riigi parteisüsteemi heitlikkuses vahemikus 1991-2019 uurimaks, kuidas on see näitaja ajapikku muutunud, eristades arenguid vanades Lääne- ja uutes Ida-Euroopa demokraatiates, ning kuidas mõjutab parteisüsteemi heitlikkust majanduslik ebakindlus. Sarnase uurimuse on varem teinud ka Jan-Erik Lane ja Svante Ersson (2007), ent sinne töö erineb nende omast neljas tahus.

Esiteks on laienenud ajaraam, mis võimaldab kinnitada või ümber lükata eelmainitute prognoosi Euroopa regioonide lähenemisest (sama: 105-106). Teiseks on laiendatud valimit 38-lt Euroopa riigilt 40-le (välistades mikroriigid, tunnustamata Kosovo ja selgelt autoritaarse Valgevene), kaasates Serbiat ja Montenegrot. Kolmandaks on heitlikkust uuritud mitte ainult üldiselt, vaid ka kümnendite kaupa, eristades paremini muutusi, mis riikide ja regioonide vahel on toimunud.

Neljandaks, kui Lane & Ersson uurisid parteisüsteemide heitlikkust mõjutava sotsiaalmajandusliku tegurina inimarengu taset (2007: 105), siis siinses töös on tähelepanu all, kuidas on seda mõjutanud muutused tööpuuduse määras, pakkudes välja ka võimaliku („loogilise“ ehk Rein Taagepera kriteeriumite alusel loodud) mudeli nende seotusest. Tööpuudus on inimarenguindeksist eelistatum, kuna see on ühesem, lihtsamini tõlgendatav, dünaamilisem ja ka täpsem peegeldamaks majanduslikku ebakindlust ühiskonnas.

Uurimisülesanded on niisiis järgmised:

- 1) koguda kokku ja arvutada nende 40 riigi parteisüsteemide heitlikkuse määrad (koos tööpuuduse näitajatega) vahemikus 1991-2019, eristades Lääne- ja Ida-Euroopat;
- 2) võrrelda vastavaid suundumusi Lane & Erssoni prognoosidega ning
- 3) võrrelda andmeid riikide heitlikkusest andmetega tööpuuduse määradest ja luua vastav (loogiline) mudel nendevahelisest seosest (teiste, „mitteloogiliste“ , kõrval).

Töö esimeses osas on esitatud teoreetiline raamistik, milles on käsitletud poliitilise ebastabiilsuse tasandeid; kuidas valijaskonna tasandil võimendab seda kodanik kui „ratsionaalne poliitiline tarbija“ ning piirab mõnest ühiskondlikust lõhest või keskkonnatingimustest kantud parteilise ühtekuuluvustundega valija; poliitökonoomilisi seletusi nende kahe valimisstiili muutumisel; kuidas heitlikkus eristub Ida-Euroopas ning missugune on olnud majanduslike tegurite roll heitlikkuse suunamisel.

Teises osas on antud ülevaate uurimisdisainist ehk kasutatud andmestikust, Pederseni indeksi arvutusalusest ja erireeglitest selle kasutamisel. Lisaks on selgitatud, miks on vaatluse all just antud ajaraam ja 40 Euroopa riiki. Kolmandas osas on vastatud uurimisküsimustele, tuvastades, et Euroopa parteisüsteemid on regiooniti teineteisele viimase 30 aasta jooksul väga suures osas näitajatelt lähenenud (Lääne-Euroopas on heitlikkus tõusnud, Ida-Euroopas langenud; sama suundumus esineb ka tööpuuduse puhul), nagu Lane & Ersson prognoosisid, ning kuigi tööpuuduse ja heitlikkuse vaheline seos on vähemalt kahe mudeli puhul statistiliselt olulisel määral tuvastatav, on need kõik nõrgad kas oma seletusvõimelt (kaks kogunisti negatiivse R^2_A -ga) või aluseeldustelt (eriti Taagepera „loogiline“ mudel).

1 Esindusdemokraatia poliitilise (eba)stabiilsuse teoreetilised lätted ja seos majandusliku ebakindlusega

1.1 Poliitilise ebastabiilsuse kolm tasandit

Kui jätta kõrvale administratiivne sfäär, mis keskendub tehnilistele küsimustele, „parimate vahendite otsingule“ poliitilises sfääris kokku lepitud eesmärkide saavutamiseks (Berlin 1998: 137) ning mille koosseisu või vähemalt tipu määrab samuti poliitilisest sfäärist alguse saav legitimatsioonikett (nagu tippametnike, -kaitseväelaste, -korrakaitsete jne-ga), siis on põhiliselt kolm tasandit, kus kaasaegses ühiskonnas saab poliitiline ebastabiilsus aset leida. Nendeks on valitsus, parlament ja valijaskond kui rahva „kõrgeima võimu“ teostaja (Lijphart 2009: 131-133; Ersson & Lane 1998: 29-31).

1. Valitsuse ebastabiilsus on kõige otsesem, tavapärasem ja universaalsem poliitilise ebastabiilsuse vorm, kuna on omane nii esindus- kui ka mittedemokraatiatele ning tähistab järjepidevust, mis leiab aset valitsejate püsimise või väljavahetumisega, olgugi et seda tingivad tegurid võivad olla erinevad – kõige lihtsamalt öeldes, kas see toimub rahumeelselt ja vastavalt „ühiskondlikus lepingus“ sätestatud reeglitele ja protseduuridele või vägivaldselt; kas valitsejate vahetumise tingib väheste (eliidi) või paljude (rahva) tahe (Karl & Schmitter 1991: 275) ning kas uu(t)e valitseja(te) koosseis on tõusnud esile väheste või paljude poolt väheste või paljude seast või tingitud pärilusreeglite järgi (Aristoteles 2015: 134-135; Rousseau 1998: 98-99). Mida sagedasem ja ebakorrapärasem on valitsejate väljavahetumine, seda ebastabiilsem on poliitiline süsteem.

2. Teine poliitilise ebastabiilsuse tasand, mis on oluline vaid esindusdemokraatlikus või nende poole kalduvates poliitilistes süsteemides, kus sellel institutsioonil on ka mingi sisuline roll kas seadusandliku võimu teostamisel, valitsejate koosseisu määramisel või viimaste üle järelevalve teostamisel (Levitsky & Way 2002: 55-56), on **parlament**. Ebastabiilsus siin väljendub põhiliselt kahes tahus – selle (kõrges) fraktsionaliseerituses (killustatuses) või polariseerituses, millest mõlemad raskendavad osapoolte omavahelist sisulist koostööd, esimene nende (suure) arvu, teine aga sisuliste erimeelsuste tõttu (Dalton 2008: 903, 909). Kui need kaks ületavad kriitilise piiri, kandub sealne ebastabiilsus üle ka valitsuse tasandile

(Taagepera 2012: 52) ning võib tõsiselt häirida riigi toimimist, viies halvemal juhul rahva pettumiseni demokraatias ning režiimisiirdeni mittedemokraatiasse.

3. Kui esimesed kaks tasandit on puhtalt eliidikesksed, siis kolmas on see, kust muutused neis välja kasvavad; mis muudabki poliitilise süsteemi esindusdemokraatlikuks ning kus poliitilise eliidi ja valitsetavate roll on tasakaalustatum – **valijaskond** ja selle poliitilised valikud (enamasti parteide hulgast). See on ainus tasand, kus „kõrgeim võim“ ennast paljastab ning võib öelda, et rahvas kõneleb, olgugi et väga piiratud moel. On ju öelnud Joseph Schumpeter: „Rahva roll on produtseerida valitsus või vahekogu, mis omakorda produtseeriks riikliku täidesaatja või valitsuse... Valijad ei otsusta küsimuste üle... Valijad peavad mõistma, et kui nad on kellegi valinud, on poliitiline tegevus tema [valitseja] asi, mitte nende oma“ (tsiteerituna Best & Higley 2010: 3).

Selle lähenemise juured on majandusteaduses, mille nõudluse ja pakkumise mudelid on poliitilisse sfääri üle kantud ning kus kodanikud on tarbijad, kes maksimeerivad oma kasu, valides poliitiliste „pakkujate“ seast nende pakutud valimisprogrammide/-lubaduste järgi endale meelepäraseima (Caramani 2008: 339). Põhiline näidik mõõtmaks parteisüsteemi stabiilsust sel tasandil on heitlikkus, milles väljendub eelistuste muutus valijaskonna seas (Ersson & Lane 1998: 30-31) ja mida mõõdetakse alates 1979. aastast Pederseni indeksiga (sellest lähemalt uurimisdisaini osas). Heitlikkuse lätteid on kaks: „nõudluse“ (kui samade parteide valitakse teine) ning „pakkumise“ pool ehk kui muutus tuleneb seniste parteide kadumisest ja uute tekkimisest (Hernández & Kriesi 2016: 209; Tavits 2008: 542).

Viimane ja tõsiasi, et ka valijaskonda lisandub ja sellest väljub pidevalt osalisi, muudab valijaskonna heitlikkuse loodud pildi alati küll ebatäpseks (Ersson & Lane 1998: 26), aga laias laastus peaks see olema piisav tuvastamaks muutusi valijaskonna eelistustes. Viimane võib tuua parlamendi tasandi poliitikasse veel sotsialiseerimata osapooli, kes võivad oma kogenematusega vähendada süsteemi toimimise tõhusust ja tulemuslikkust (Fedorenko, Rybiy & Umland 2016: 618). Selline „verevahetus“ küll pärsib poliitilise süsteemi stabiilsust, ent on oluline, et esindusdemokraatia saaks toimida (Lane & Ersson 2007: 106).

1.2 Väljakutse „ratsionaalsele valikule“ valijaskonna tasandil

Eelpool kirjeldatud turuloogikast kantud „ratsionaalse valiku“ valimismudel viitab valija ulatuslikule kasuarvutlusele oma poliitilise valiku langetamisel ning sellest võiks eeldada nii valijate kui ka parteide käitumise suurt dünaamilisust vastastikuste pakkumis- ja nõudluskõverate ühildamisel – ehk valijate isiklike prioriteetide, parteide valimislubaduste ning ühiskondlike ja objektiivsete tingimuste muutudes võib valija lõplik otsus kõikuda eri valimistega väga palju. Sellegipoolest on Lääne-Euroopa parteisüsteeme pärast II maailmasõda pigem iseloomustanud valijate eelistuste „külmutatus“, nii et heitlikkus on reeglina olnud madal ning parteisüsteem väga stabiilne – vahemikus 1950-1995 on olnud Lääne-Euroopa riikides heitlikud vaid 10-25% valijaskonnast (hiljem on see osakaal kasvanud; Bengtsson 2004: 750). Miski on hoidnud valijaid oma seniste eelistuste juures.

Ühe võimaliku seletuse sellele on pakkunud Seymour M. Lipset ja Stein Rokkan (1990 [1967]). Nad nägid, et kõik parteid on oma juurtega ühes neljast ühiskondlikust lõhest ning ammutavad oma toetuse konflikti osapooltest (Caramani 2008: 321). Need neli tulenesid kahest pöördest Lääne ajaloos – rahvus- ja tööstusrevolutsioonidest – ning olid lühidalt riik-kirik, keskus-ääremaa, maamajandus vs linna tööstusmajandus ning tööandjad vs töövõtjad (sama; Lipset & Rokkan 1990: 101). Nende teooria lasub kolmel eeldusel.

1. „Lõhe on seotud *sotsiaalse eraldusjoonega*, mis eristab inimesi nende sotsiaalsete tunnuste järgi nagu ametiala, staatus, religioon või etnilisus.
2. Eraldusjoonega seotud rühmad peavad oma ühisidentiteedist *teadlikud* olema.
3. Lõhe peab väljenduma *organisatsiooniliselt* ametiühingute, kirikute või teiste sotsiaalsete organisatsioonide kaudu“ (Pennings & Lane 1998: 14; rõhuasetus neilt).

Ehk oluline parteilojaalsuse tugevdamise ja seeläbi ka „valijaturu“ kitsendamise allikas on olnud parteiline ühtekuuluvustunne (*party identification*; Evans 2003: 26). Kuna parteid esindasid selgeid ühiskondlikke gruppe, oli valijaskond „joondunud“ (*aligned*) „oma“ parteide taha (1990: 134). 1970. aastatest alates näib see seaduspära olevat aga hääbuma hakanud, viies „uithäälte“ (*floating vote*) osakaalu tõusuni ning Euroopa parteisüsteemide suurema heitlikkuse ja killustumiseni (Pennings & Lane 1998: 14). Millest on see muutus tulenenud? Sellele pakuvad võimaliku seletuse kaks poliitökonoomilist teooriat.

1.3 Parteisüsteemi heitlikkuse tõusu poliitökonoomilised seletused

Russell J. Dalton, Paul A. Beck ja Scott C. Flanagani (1984) on nimetanud seitset põhilist teesi seletamaks parteisüsteemide heitlikkuse kasvu Läänes. Nende sõnul on Lääne ühiskondade elanikud pärast II maailmasõda jõudnud rahu ja enneolematu „jõukuse, majandusliku heaolu ja isikliku kindluse“ tasemeni (sama: 20). Kuigi ühiskondlikult on selle mõju olnud stabiliseeriv, on see väidetavalt aga suurendanud parteisüsteemide heitlikkust, kuna see on õõnestanud parteilist ühtekuuluvustunnet klassilõhede pehmenemise ja joondumata „uue keskklassi“ tekke, sotsiaalse mobiilsuse tõusu, grupisidemete nõrgenemise, kogukondade heterogeensemaks muutumise, elanikkonna „poliitiliste ressursside ja tunnetuslike oskuste tõusu“, enamiku ühiskondlike lõhede lahenemise või asendumise ning väärtusnihke tõttu materialismilt postmaterialismi (sama: 16-20).

„Valijaturg“ on liberaliseerunud ning aina enam on „poliitilisi tarbijaid“ – selgelt ühe partei taha joondumata inimesi, kes lähtuvad valimisotsustes rohkem eelmainitud ratsionaalse valiku mudelist ning kelle soosingu võitmisele on parteidel mõtet panustada (Lilleker & Lees-Marshment 2005: 205-206). See pakub ka seletuse sellele, miks massi(klassi)parteid on asendunud laiahaardeerakondadega (Wolinetz 1990: 218) – valijaskond on aina enam ennast kindlate parteide tagant „lahti joondumas“ (*dealign*). Ehk paradoksaalselt olevat majandusliku kindluse tõus viinud poliitiliselt stabiilsuse languseni.

Majandusajalugu pakub sellele muutustele aga ka vastupidise selgituse. Millel põhines see enneolematu „jõukus, majanduslik heaolu ja isiklik kindlus“? Suuresti oli see tollase rahvusvahelise majandussüsteemi (Bretton Woodsi) tulemus, mis tagas riikide valuutade vahetuskursside stabiilsuse ja kohanemisvõime kui riigi raha- ja eelarvepoliitika sõltumatuse ning seadis piirangud kapitali vabale liikumisele ja soosis heaoluriikide rajamist, keinsistlikku majanduspoliitikat ning kolmepoolseid läbirääkimisi töötajate, tööandjate ja riigi vahel lahendamaks osapoolte erimeelsusi (Frieden: 300, 406, 289-290).

Selle süsteemi tulemusteks olid madal tööpuuduse tase, kiire palgatõusu, üldised ja ulatuslikud sotsiaalseid tagatised elanikkonnale ning hindade stabiilsus (sama: 299). Need aitasid oluliselt leevendada mainitud neljast kõige olulisemat ühiskondlikku lõhet (töö vs kapital; Lijphart 1990: 255), mis oli suur sõdadevaheliste parteisüsteemide heitlikkuse

põhjustajaks ning mida on peetud ka peamiseks liberalismi ja demokraatia langemise põhjuseks mitmes Euroopa riigis 1930. aastatel (Hobsbawm 2001: 138).

Bretton Woodsi „majandusliku baasi“ kadudes 1971. aastal hakkas aga murenema ka „pealisehitis“: kapitali vaba(m) liikumine aitas kaasa tööandjate positsiooni tugevnemisele kolmepoolsetel läbirääkimistel, kuna nad olid nüüd vabamad kasutama kapitali (ja töökohtade) väljavoolu, „kapitali streiki“ või „krediidikülmutust“ majandussüsteemi destabiliseerimiseks ning niiviisi vetostamaks endale meelevastaseid poliitilisi otsuseid (Malleson 2014: 234). See on olnud hea alus neoliberaalseteks reformideks selle sõna finants- ja kriisikapitalistlikes tähendustes (Rogers 2018): ärisõbralikeks regulatsioonideks, erastamiseks, kasinusmeetmeteks ja heaoluriigi kokkutõmbamiseks.

Need reformid on aga viinud majandussüsteemide destabiliseerumiseni (majanduskriiside esinemissagedus on Bretton Woodsi süsteemi ajast märgatavalt tihenunud; Reinhart & Rogoff 2009: 156) ja majandusliku ebakindluse tõusuni elanikkondade seas. Enamik Lääne riikidest on vähemalt osati töökohtade väljavoolu tõttu deindustrialiseerunud, jättes maha ulatuslikud „roostevööndid“ (Kollmeyer 2013: 789, 801-803), paljudes ühiskondades on sotsiaalne turvavõrk varasemaga võrreldes nõrgenenud (Ferge 1997: 1387-1389), ühiskondliku jõukuse koondumine väheste kätte on võimendunud (Dallinger 2013: 96), mõnes kohas on reaalpalgad stagneerunud või kogunisti langenud (nt USA-s; EPI 2019) ning ebakindlus tööturul on kasvanud (Žižek 2012; Fossati 2014: 121).

Mõnede teoreetikute kohaselt ongi just need mured aidanud kaasa uue ühiskondliku skisma – globaliseerumislõhe – tekkimisele, kus osapooled on ühest küljest need, kes soovivad oma majandussüsteemide suuremat „avatust“ ehk soosivad „nelja vabadust“ (kaupade, teenuste, kapitali ja inimeste vaba liikumist üle riigipiiride), ning teisest küljest need, kes taotleavad suuremat suletust ning nendele neljale ulatuslikumate piirangute seadmist (Caramani 2008: 322). Ühiskondlike gruppide esiletõus, kes soovivad viimast varianti, on peetud avanenud nišiks, mis on olnud aluseks „parempopulistlike“ erakondade tõusule (sama: 322), eriti seoses kommunistide äralangemisega pärast Nõukogude Liidu lagunemist ning sotsialistide ja sotsiaaldemokraatide kaldumist „paremale“ (Macridis & Hulliung 1996: 70-72). Ehk poliitilise ebastabiilsuse kasvu saab seletada ka majandusliku ebakindluse tõusuga.

1.4 Ida-Euroopa eripärad

Lääne-Euroopa parteisüsteemide stabiilsus põhines suuresti majanduslikul stabiilsusel ja kõrgel arengutasemel ning parteide juurdumisel ja valijaskonna joondumisel nende taha, jättes vähe nišše, mida uued parteid saanuks valijaturul hõivata, ja tugeva ühtekuuluvustunde tõttu ka vähe võimalusi valijate ümberjoondumiseks. Ehk oluline nende stabiilsuse juures oli režiimide nii majanduslik kui ka poliitiline konsolideeritus¹. Kuna aga suur osa Ida-Euroopa riikidest läbis 20. sajandi viimases veerandis kolmekordse, mõni isegi neljakordse siirde² (Kuzio 2001: 168), ei olnud kumbki neist eeldustest täidetud, mille tõttu on nende parteisüsteemid olnud Lääne-Euroopaga omadega võrreldes ebastabiilsemad.

Kuna kõik ühiskonnasfäärid nagu majandus, riigi administratiivaparaat ja kodanikuühiskond olid täielikult või ulatuslikult olnud kommunistliku partei kontrolli all, olid need pärast režiimisiiret avalikkuse silmis diskrediteeritud ning tingisid tunduvalt ulatuslikumate ümberkorralduste vajaduse kui Lõuna-Euroopa autoritarismijärgsetes riikides (Rämmer 2008: 33-34, 45-47). Paralleelselt toimus üleminek (post)totalitarismist esindusdemokraatiale ja käsumajandusest turumajandusele; ehitati üles uued institutsioonid (sh põhiseadused) ning mõnikord pidid valitsused kogunisti alustama rahvusidentiteedi kujundamisega (Kuzio 2001: 168). Nende muutustega kaasnes sedavõrd suur ühiskondlik ebastabiilsus (majanduslike näitajate langus; riigi avalike hüvede pakkumise võimekuse allakäik; poliitilise eliidi polariseeritus võitluses demokraatia „mängureeglite“ kehtestamise nimel; mõnikord kogunisti vägivaldsed etnilised kokkupõrked jne Ágh 1998: 205; Kuzio 2001: 175), et nende kandumine parteisüsteemi tasandile oli paratamatu.

Olukorra muutsid veelgi keerulisemaks nii „valijaturu“ nõudluse kui ka pakkumise pool. Esiteks oli rahva roll enamikus nendest režiimisiiretest märksa suurem kui nt Lõuna-Euroopas, mis küll andis nendele demokraatlikuma kuju kui täiesti paktipõhiste üleminekute puhul, kuid mis katkestab järjepidevust eelmise režiimiga enam ja on altim ebastabiilsusele

---

¹ Eranditeks võib lugeda Prantsusmaad ja Itaaliat, mida iseloomustavad parteisüsteemide polariseeritus, tsentrifugaalsus ja demokraatiavastaste jõudude olemasolu (Pennings 1998: 83; Daalder 1990: 79), mistõttu ei saa(nud) neid lugeda lõpuni konsolideerituteks (Schedler 1998: 103).

² Kuigi ka mitu Lõuna-Euroopa riiki tegi sel perioodil läbi režiimi siirde, olid need vähem destabiliseeriva mõjuga ning enamasti olid nende režiimid konsolideerunud hiljemalt 1980. aastate lõpuks (Gunther 2009: 269).

(Karl & Schmitter 1991: 280). Viimast võimendas ka see, et suure ajalise vahemaa tõttu oli valijaskonna side (post)totalitarismi-eelse poliitilise korra ja iseseisva kodanikuühiskonnaga nõrk, mis pärssis joondumist kindlate parteide taha (Bennett 1998: 186).

Teiseks ja ühe autori järgi olulisemakski ebastabiilsuse põhjustajaks oli „valijaturu“ pakkumispool – parteid ja valitsejad, kes ise ei andnud valijaskonnale võimalust režiimi stabiliseerida (Tavits 2008: 548). 1990. aastatel iseloomustas Ida- ja Kesk-Euroopa riike parteide pidev tekkimine, lõhenemine ja kadumine ning nende seisukohtade suur muutlikkus, mistõttu valijaskonnal ei saanudki tekkida selget „joondumisharjumust“ – „pakkujad“ ja „pakutav“ muutusid selleks liiga kiiresti (sama: 542, 549). Seda võisid veelgi võimendada liigleebe parteide loomise seadusandlus ning pidevad muutused valimissüsteemis (nagu Ukraina puhul; Fedorenko, Rybiy & Umland 2016: 615, 617, 610).

Kuigi enamikust totalitarismijärgsetest režiimidest on tänaseks saanud liberaaldemokraatiad, pole näiteks Ukraina parteisüsteem siia maani institutsionaliseerunud (sama: 628) ning mitmes muus riigis on olnud ka märke ulatuslikumast või piiratumast demokraatia erosioonist (nt Venemaal, Poolas, Ungaris jne; Puddington & Dunham 2018: 7, 1222) ning suures osas Ida-Euroopast on täheldada kas demokraatia „õõnestumist“ või tagasilangust või mõlemat (Greskovits 2015: 32). Niisiis on võimalik, et ka parteisüsteemide heitlikkus püsib mitmes selle regiooni riigis endiselt kõrge või on siis langenud mitte esindusdemokraatia, vaid mõne muu režiimi kujunemise ja konsolideerumise tulemusel.

1.5 Uurimused poliitilise ebastabiilsuse ja majandusliku ebakindluse seostest

Üks 2000. aastate olulisimaid töid antud teemal pärineb Jan-Erik Lanelt ja Svante Erssonilt (2007), kes võrdlesid volitaja ja täidesaatja (*principal-agent*) teooria raames parteisüsteemi heitlikkust selle killustatusega ning institutsionaalsete ja sotsiaalmajanduslike teguritega. Nad jõudsid käesoleva töö seisukohalt kolmele olulisele järeldusele.

1. Vahe Põhja- ja Lõuna-Euroopa parteisüsteemide heitlikkuste vahel on praktiliselt kadunud ning olulisem on Lääne- ning Ida- ja Kesk-Euroopa erinevus (sama: 100).
2. Kõige olulisem kontekstuaalne erinevuste seletaja oli riikide sotsiaalmajanduslik arengutase (mõõdetuna inimarengu indeksiga; sama: 105).
3. Lääne- ja Ida-Euroopa majanduslike arengutasemete ühtlustudes peaksid lähenema ka nende heitlikkustasemed (Lääne-Euroopas tõusma ja Ida-Euroopas langema; sama: 106).

Pärast viimast suurt majanduskriisi uurisid sarnast valdkonda lähemalt Enrique Hernández & Hanspeter Kriesi (2016), luues eraldi „majandusliku õnnetuse“ (*misery*) indeksi (kuhu kuulusid SKT, tööpuuduse ja avaliku sektori võla muutus; sama: 209) ning võrdlesid seda seniste valitsejate toetuse ja tagasivalimisega. Nad tuvastasid, et majanduskriis oli oluliselt kiirendanud seniseid Lääne-Euroopa valijaskondade „lahti- ja ümberjoondumise“ (*dealignment* ja *realignment*) suundumusi parteisüsteemides, samas kui Ida- ja Kesk-Euroopas sellist statistiliselt olulist trendi ei olnud selle suurema „valutaluvuse“ tõttu (sama: 206, 208, 210, 214). Kuna ümberjoondumine toimub tänapäeval (post)materialismi ja globaliseerumise lõhede ümber (Caramani 2008: 322), olid põhilised kriisist võitjad „parempopulistid“, aga ka rohelised (kes on vaadetelt sarnased sotsialistidele ja sotsiaaldemokraatidele enne nende kaldumist „paremale“; Hernández & Kriesi: 218; Macridis & Hulliung 1996: 73) ning esimest võime täna täheldada ka Ida- ja Kesk-Euroopas.

Majandusliku valijakäitumise uurimiseks on kasutatud ka indeksest lihtsamaid, dünaamilisemaid ja majanduslikku ebakindlust paremini väljendavaid muutujaid. Üks nendest on tööpuudus, kuna see olevat tavainimesele kõige lihtsamini hoomatavam ja samas ka kõige otsesema mõjuga majandusliku ebakindluse tekitaja (Burden & Wichowsky 2014: 890; Grafstein 2005: 805) ning teiste majandusteguritega (nt inflatsiooniga) võrreldes tavaliselt suurema seletusvõimega (Bengtsson 2004: 763). Kaasaegses ühiskonnas sõltub ju

enamiku inimeste elatis nende võimalusest müüa enda tööjõudu (Smith 2005 [1776]: 175) ning töökoha kaotus kahjustab seetõttu kõige otsesemalt nende majanduslikku kindlust.

Kui aga riigi eesmärk on võimaldada oma liikmetele elada „head elu“ (Aristoteles 2015: 9) ning poliitilises sfääris vastutavad selle eest valitsejad, võib majandusliku heaolu vähenemine nõrgendada ka valitsejate legitiimsust valitsetavate silmis, tulenev see langus neist või mitte. Nii on tõenäoline, et suurenenud majanduslik ebakindlus, mis tööpuudusega kaasneb, mõjutab ka heitlikkust kui poliitilise (eba)stabiilsuse näitajat. Nagu on öelnud A. D. Lindsay, on ulatuslik tööpuudus „üks ilmselgemaid ja väljapaistvamaid pahesid..., mis mürgitab kogukonna elu nii, et see muudab võrdsuse ja vabaduse ning tõelise demokraatliku elu võimatuks“ (1959: 266). Tööpuudus on niisiis „hea elu“ või täpsemalt selle kahjustatuse mõõdik, mistõttu on oluline võrrelda selle mõju poliitilise süsteemi stabiilsusele. Senised uurimused on tööpuuduse ja poliitiliste muutujate vahel tuvastanud kolm seost.

1. Üksikisiku tasandil see pärsib valimaminemist, riigi tasandil soosib seda (sama: 887; Southwell 2004: 242, 244).
2. Olulisem kui objektiivne tööpuuduse määr on valijate subjektiivne tajumise probleemi ulatusest (Burden & Wichowsky 2014: 889; Hernández & Kriesi 2016: 204).
3. Tööpuudus mõjub valitseva(te) partei(de) toetusele seda halvemini, mida selgem on seos viimas(t)e tegevuse ja majanduslike raskuste vahel ning mida enam on majandusteemad valimiste fookuses (Fossati 2014: 124, 128; Burden & Wichowsky 2014: 888, Bengtsson 2004: 755, 758; Southwell 2004: 245).

Parteisüsteemide heitlikkusega on tööpuudust kõrvutatud aga vaid harva ja seotuna valitsevate parteide toetusega (Bengtsson 2004: 759-760), mitte üleüldiselt, ning kunagi pole püütud siduda neid Taagepera kriteeriumite alusel loogiliseks mudeliks.

1.6 Järeldused

Eelkirjeldatu põhjal võib teha neli olulisemat järeldust.

1. Demokraatliku korraldusega kaasnevat võimalikku ebastabiilsust valijaskonna tasandil piirab valitsetavate ühtekuuluvustunne ning võimendab lähtumine „ratsionaalsest valikust“ ning alates 20. sajandi viimasest veerandist toimunud muutused majandus- ja väärtussüsteemides, mis soosivad lahti- ja ümberjoondumist parteide tagant.
2. Majanduslik ebakindlus võib kanduda üle poliitiliseks ebastabiilsuseks valijaskonna tasandil kas „majandushääletamisena“ ja parteilise ümberjoondumise võimendajana, kuna valijaskond võib tajuda seda valitsejate suutmatuseks täita riigi eesmärki.
3. Ida-Euroopa majanduslikud ja poliitilised (sh ajaloolised) iseärasused võivad tingida nende parteisüsteemide heitlikkuste eri tasemed, ent majandusarengu ja poliitilise konsolideerumisega need ühtlustuvad.
4. Parteisüsteemide heitlikkus ja majandussüsteemide tööpuuduse määr on head muutujad kaht tüüpi ebastabiilsuse seose tuvastamiseks, ent seni suuresti akadeemilise kirjanduse poolt täitmata jäänud nišš.

Järgmises osas on antud ülevaade poliitilise ebastabiilsuse ja majandusliku ebakindluse seose operatsionaliseerimisest.

2 Uurimisdisain

Vaatluse all on niisiis kaks nähtust (poliitiline ebastabiilsus ja majanduslik ebakindlus), mis väljenduvad kvantitatiivselt kahe muutujana: parteisüsteemi heitlikkus (sõltuv) ja tööpuudus (sõltumatu). Algselt oli esimese jaoks plaanis kasutada Lane & Erssoni välja toodud andmestikku kuni aastani 2006 (2007: 99) ning ülejäänud andmed edasise aja ja kahe lisandunud riigi kohta saada andmebaasist *Parties & Elections* (Nordsieck 2018). Töö käigus selgusid selle plaaniga aga kaks probleemi. Esiteks ei olnud Lane & Ersson selgesti välja toonud, mis hetkest alates nad heitlikkust mõõtma hakkasid. Mitmel juhul selgus, et nad olid esimese heitlikkusnäitaja arvutamiseks kasutanud esimeste valimistena valimisi 1980. aastate lõpust, aga oli väga raske hinnata, millal nad lähtusid sellest ja millal alles 1990. aastate valimistest. Teiseks esines mitte küll väga suuri, aga siiski olulisi erinevusi nende ja siinsete arvutustulemuste vahel (ilmselt metoodika tõttu, mida nad artiklis ei selgita).

Seetõttu on kõik siin töös kasutatud 329 valimist arvutatud iseseisvalt juba eelmainitud andmebaasi põhjal, kuigi alustades aastast 1991 (ehk siis, kui kahest valimisest viimane leidis aset varemalt just sel aastal). Samas ei suutnud ka Nordsiecki andmestik pakkuda täielikku pilti nt 1990. aastate seisu kohta paljudes riikides. Põhilise alternatiivina oli kasutusel andmebaasi *Parlgov* (Döring & Manow 2019). Mitu Ida-Euroopa riiki jäid selle valimist aga välja või olid ebatäpsed, mistõttu oli 12 valimise puhul Moldovas, Montenegros, Horvaatias, Bosnias ja Itaalias vaja kasutada *Wikipediat* (2018, 2019a-2019k). Kuigi selle allika usaldusväärsus on teistest eelmainitutest kaheldavam, on sellegipoolest seda peetud siinse töö seisukohalt piisavaks, kuna enamasti refereeriti neis kahe tunnustatud politoloogi valimisteemalist raamatut (Nohlen & Stöver 2010), mis kahjuks ei ole vabalt saadaval. Samalt autorilt pärit teist raamatut (Nohlen, Grotz & Hartmann 2001: 258) on kasutatud ka arvutamaks 1990. aastate valimiste heitlikkust Türgis.

Heitlikkuse arvutamiseks on kasutatud varem mainitud Pedersenini indeksit ehk netovolatiilsust, mis võrdleb individuaalsete parteide toetushääle osakaalu muutust kahe järjestikuse valimise vahel ja mille valem on järgmine:

$V = [\sum_{i=1}^n (p_{i,t} - p_{i,t-1})]/2$, kus

V – netovolatiilsus ehk heitlikkus,

n – erakondade koguarv,

$p_{i,t}$ – „protsent häälest, mille kogus erakond i valimistel t “ (Pedersen 1990: 198-199).

Heitlikkuse arvutamisel on arvestatud kahe täiendava põhimõttega.

1. Kui mitu parteid on viimasteks valimisteks liitunud, siis heitlikkuse arvutamiseks on nende eelmiste valimiste tulemused kokku liidetud, eeldades, et uus partei võidab tõenäolisemalt seeläbi kõigi eelnenute taha „joondunud“ valijate toetuse.
2. Kui partei on lõhenenud, siis on arvestatud, nagu oleks(id) lahku lõõnud erakon(na)d alustanud oma toetuselt nullist, kuna tegemist on vähemalt formaalseltki uu(t)e partei(de)ga, mis peavad ennast valijaskonna silmis tõestama.

Tööpuuduse hinnangulised, ent võrreldavad näitajad on välja arvutanud Rahvusvaheline Tööorganisatsioon (edaspidi ILO), mille andmed olid töö kirjutamise ajal kättesaadavad vahemikus 1991-2018 Maailmapanga andmebaasist (WBD 2019). Heitlikkusega võrdlemiseks on kasutatud heitlikkuse arvutamiseks kasutatavate viimaste valimiste aegset tööpuuduse näitajat (või sellele eelneva aasta oma, kui vastavad andmed polnud kättesaadavad). Arvutuskäike ja agregeerimata tulemusi töösse lisatud pole mahupiirangu tõttu – koos lihtsaimagi ülevaatliku tabeliga pikeneks töö vähemalt 13 lk.

Loogiliseks mudeliks on need kaks seotud Rein Taagepera kirjutatu põhjal, kuna nende muutujate loomupärane ulatus võimaldab neid kõrvutada kui „fikseeritud eksponentmudelit ühes positiivses kvadrantis“, mis väljendub suhtena $H=T^k$ kus H on heitlikkus, T tööpuudus ja k empiiriast tuvastatud aste (Taagepera 2012: 120, 237)³. Lihtsamad arvutused on tehtud Microsoft Excelis, keerulisemad programmis R (mis annab kahjuks graafikutele valed raamid). Kuna Taagepera „loogilise“ mudeli andmetele sobitamiseks on vaja teha ilma vabaliikmeta regressioonanalüüs, mille puhul arvutavad paketid R^2 tavaliselt nullmudeli

---

³ Rein Taagepera ise soovitas proovida veel mudelit $1-H=e^{[k(N-1)]/(1-T)}$. Kuna aga selle kuju on suhteliselt keeruline ning läbiproovimise peale näitas praktiliselt sama tugevaid seoseid nagu lihtsaima lineaarmudeli põhjal, olen otsustanud selle antud tööst välja jätta.

„heitlikkus on alati 0“ suhtes, raporteerin nende mudelite puhul ka analoogi R^2_A , mis on arvutatud nullmudeli „ennusta heitlikkuse keskmist ilma tööpuudust kasutamata“ suhtes.

Ajavahemik 1991-2019 on valitud kahel põhjusel: sellest ajast saati (ja aastani 2018) on kättesaadavad ILO tööpuuduseandmed ning vaadeldava perioodi alguseks olid Ida-Euroopa riigid asunud ühiskondi demokratiseerima ning turumajandusele üleminekut soodustama, võimaldades niiviisi võrdlust Lääne-Euroopaga (Lääne-Euroopa parteisüsteemide varasemat heitlikkust on põhjalikult käsitlenud Ersson & Lane 1998: 30). Viimased vaatlusalused valimised toimusid 28. aprillil 2019 Hispaanias, mis tähendab, et välja jäävad ülejäänud 8 valimist, mis sel aastal Euroopas aset peaksid leidma (rääkimata 2020. aasta omadest)

Riikide valimiga on järgitud Lane & Erssoni loogikat ehk välistatud viis mikroriiki (Monaco, Liechtenstein, San Marino, Andorra ja Vatikan), selgelt autoritaarse Valgevene, Kaukasuse kolm riiki (Gruusia, Armeenia ja Aserbaidžaan) ning ka Kosovo, mille kohta pole hästi kättesaadavaid andmeid tööpuuduse osas. Lisatud on aga Montenegro ja Serbia, mille välistamiseks pole enam põhjust ei andmete kättesaadavuse, riikide mittedemokraatlikkuse ega väiksuse tõttu. Kuigi võib kahtluse alla seada, kas autoritaarsusesse kalduvaid riike nagu Venemaa või Türgi peaks kaasama valimisse, on siin otsustatud seda siiski teha, kuna esiteks tegid seda ka Lane & Ersson ning teiseks, isegi kui tegemist peaks olema autoritaarsete režiimidega, on need siiski „võistluslikud“ ehk vähemalt formaalselt on seal demokraatlikud institutsioonid olemas ning opositsioonil on (olguigi et piiratud) võimalus valitsejaid õiguspäraselt võita, sh valimistega (Levitsky & Way 2002: 54-58).

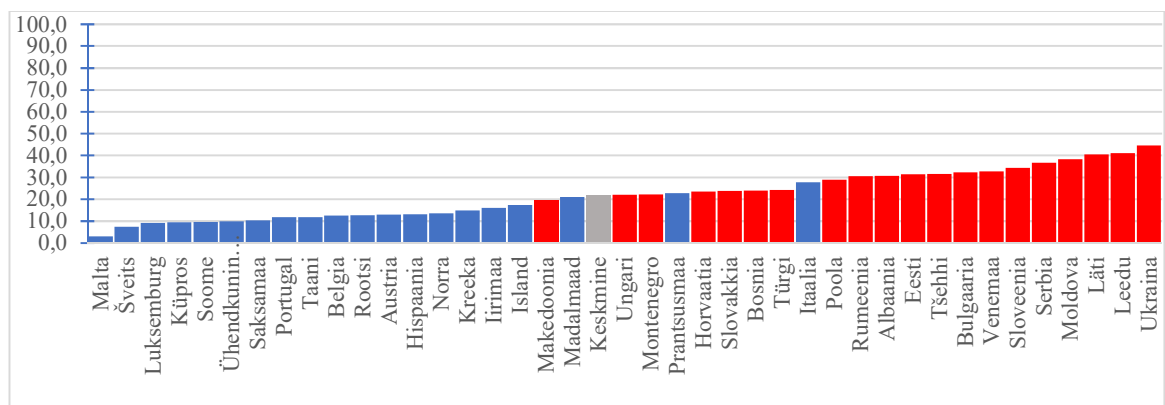
Kui Lane & Ersson jaotasid Euroopa aga neljaks (Põhja-, Lõuna-, Kesk- ja Ida-Euroopa; 2007: 98), siis siin on esimesed ja viimased kaks kokku liidetud vastavalt Lääne- ja Ida-Euroopaks, mis on ka graafikutel eristatud eri värvidega. Lääne-Euroopa alla kuuluvad järgmised riigid: Austria, Belgia, Hispaania, Iirimaa, Island, Itaalia, Kreeka, Küpros, Luksemburg, Madalmaad, Malta, Norra, Portugal, Prantsusmaa, Rootsi, Saksamaa, Soome, Šveits, Taani ja Ühendkuningriik. Ida-Euroopaks olen liigitanud järgnevad riigid: Albaania, Bosnia, Bulgaaria, Eesti, Horvaatia, Leedu, Läti, Makedoonia, Moldova, Montenegro, Poola, Rumeenia, Serbia, Slovakkia, Sloveenia, Tšehhi, Türgi, Ukraina, Ungari ja Venemaa.

3 Euroopa parteisüsteemide heitlikkus, riikide tööpuudus ning nende seos mudelitena

3.1 Üldised suundumused Euroopa parteisüsteemide heitlikkuses

Kui vaadata 40 Euroopa riigi parteisüsteemide heitlikkusi keskmise põhjal, näib terve maailmajagu vaatlusalusel ajavahemikul seisvat paigal: 1990. aastatel oli selleks 24,7, langedes 2000. aastatel 20,9-ni ning tõustes sel kümnendil tasemeni 21,5. Selles vahemikus on niisiis toimunud vaid 3-punktiline langus ja heitlikkuse tase näib ülimalt staatiline. See jätab aga kahe silma vahele märgatavad muutused riikide *vahel* ja mis väljenduvad paremini heitlikkuse standardhälbes: kui 1990. aastatel oli selleks 17,5, siis 2000. aastate lõpuks langes see 12,9-ni ning 2010. aastatel 11,2-ni – vähenemine enam kui 1/3 ulatuses.

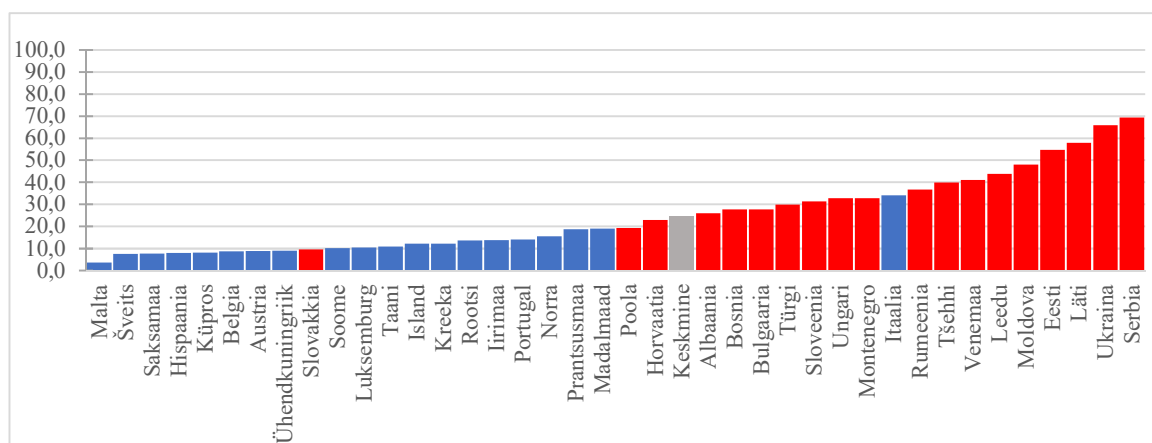
Täpsema pildi Euroopa parteisüsteemide heitlikkustasemetest erinevustest annab joonis 1. See näitab selgelt ja kvantitatiivselt seda, mida kirjanduses on pikka aega väidetud – kuidas Ida-Euroopa parteisüsteemid (tähistatud punasega) on tunduvalt heitlikumad kui Lääne-Euroopa omad (tähistatud sinisega), kui välja jätta Itaalia, Prantsusmaa (mida sai mainitud eelpool) ja Madalmaade erandid. Lõhe Lääne- ja Ida-Euroopa vahel on suur: kui esimese keskmine heitlikkuse tase on 13,4, siis viimases on see 30,7. Ka see joonis on aga eksitav, kuna ei kajasta sobival määral muutusi, mis nende riikide näitajates on nende ~30 aasta jooksul toimunud – mistõttu tasub neid vaadata edasi kümnendi kaupa.

Joonis 1. Heitlikkus 40 Euroopa riigis 1991-2019. Koostatud autori arvutuste põhjal

1990. aastatel (vt joonis 2) järgis Euroopa samasugust väga tugevat geograafilist seaduspära, nagu oli näha joonisel 1: Lääne-Euroopas (LE-s) oli heitlikkuse tase kolm korda madalam

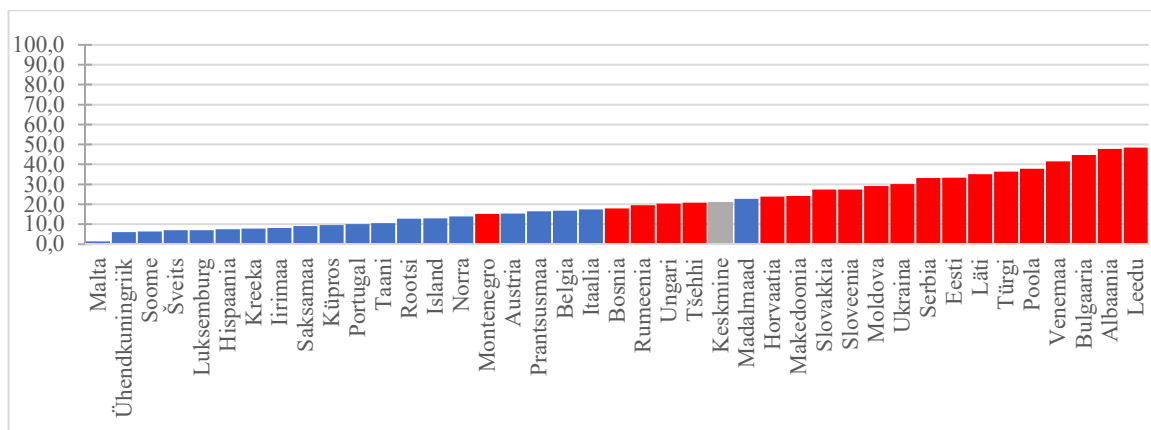
kui Ida-Euroopas (IE-s), vastavalt 12,3 ja 37,7, ning sel reeglil oli vaid kaks erandit – Itaalia, mille heitlikkus (34,1) jäi alla vaid üheksale riigile (millest kõik olid Ida-Euroopa riigid), ning Slovakkia (9,5), millest madalam tase oli vaid kaheksas (Lääne-Euroopa) riigis. Märgatavad sarnasused olid Poola, Madalmaade ja Prantsusmaa heitlikkustes (vastavalt 19,3, 18,9 ja 18,7), mis viitab nii esimese suhtelisele stabiilsusele võrreldes teiste enda regiooni riikidega kui ka vastupidisele Madalmaade ja Prantsusmaa puhul. Nagu kolme- või neljakordse siirde puhul (endiste Jugoslaavia ja Baltimaa-välistel Nõukogude Liidu aladel) oligi oodata, oli see periood IE riikide jaoks ülimalt heitlik, samas kui juba veerand sajandit „üksiksiirde“ läbi teinud Lõuna-Euroopa riigid olid heitlikkuselt juba täiesti eristamatud ülejäänud LE-st (Portugal vähim, Hispaania enim).

Joonis 2. Heitlikkus 39 Euroopa riigis 1990. aastatel. Koostatud autori arvutuste põhjal⁴

Ka **2000. aastad** ei kõigutanud heitlikkuse tasemete regionaalset seaduspära, kuigi kujundasid seda pisut ümber (vt joonis 3): endiselt olid IE ja LE riigid klasterdunud oma heitlikkuste määrade poolest kahte gruppi vaid kahe erandiga, ainult et seekord olid LE heitlikuimaks parteisüsteemiks Madalmaad (22,9 ehk 2 punktiga üle Euroopa keskmise) ning IE vähim heitlikuks Montenegro (15,3), mille tase olnuks veelgi madalam, kui polnuks ühekordset heitlikkuse „plahvatust“ toimunud riigi iseseisvumisaasta (2006) valimistel.

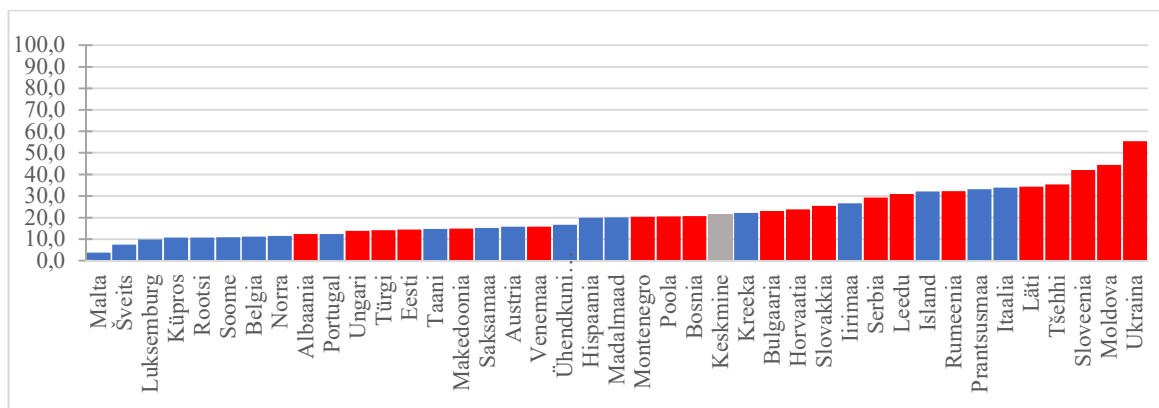
⁴ Makedoonia kohta polnud sel perioodil usaldusväärseid andmeid, mistõttu on see välja jäetud.

Joonis 3. Heitlikkus 40 riigis 2000. aastatel. Koostatud autori arvutuste põhjal

Missugune on olnud aga olukord **2010. aastatel**? Kas Lane & Erssoni prognoos läks täide ja Euroopa regioonid lähenesid veelgi? Siinsete andmete järgi – tõepoolest. Ida-Euroopa heitlikkuste keskmine tase langes 4,6, Lääne-Euroopas tõusis see 5,9 ning regioonide erinevus langes niisiis 10,5 punkti, nii et nende tasemete vahe oli 9,2, mille teeb eriti oluliseks seik, et 1990. aastatel oli see olnud kogunisti 25,5 punkti. Tähelepanuväärne on ka, et Ida-Euroopa on niisiis suuresti eiranud 2007. aasta majanduskriisi mõju ning sealne poliitiline stabiilsus on tõusnud, mitte langenud (nagu viitasid Hernández & Kriesi 2016: 207-210).

Ühtlustumine väljendub ka joonisel 4, kus esimest korda on raske eristada Lääne- ja Ida-Euroopa riike. Jah, äärmustes on erinevus endiselt selgem (viis kõige heitlikumat riiki on Ida-Euroopas ning kaheksa kõige vähem heitlikumat Lääne-Euroopas), aga vahepealsetes on vahe praktiliselt kadunud: Prantsusmaa ja Island on tõusnud tasemeteni (kuskil 30 ja 35 vahel), mis kümme aastat varem kuulusid Eestile, Lätile ja Serbiale, ning Eesti, Ungari ja Albaania on enam-vähem seal, kus varem olid Norra, Island ja Rootsi (12 ja 15 vahel). Peale nende on sel ajal Lääne-Euroopas teinud suure tõusu läbi veel ka Iirimaa, Kreeka ja Hispaania (vastavalt 18,4, 14,1 ja 12,4 punkti) – kõik majanduskriisist tugevalt räsitud riigid – ning languse Venemaa, Türgi, Bulgaaria, Leedu ja Poola (vastavalt -25,9, -22,3, -21,8, -17,6 ja -17,4 punkti). Neist mitmes ei peegelda see aga mitte niivõrd demokraatia, kuivõrd võistlusliku autoritarismi või elektoraaldemokraatia konsolideerumist.

Joonis 4. Heitlikkus 40 riigis 2010. aastatel. Koostatud autori arvutuste põhjal

Ehk kui vaadata möödunud ~30 aastat tervikuna, siis on suurima languse Ida-Euroopas läbi teinud Eesti, Serbia, Venemaa, Läti ja Ungari (vastavalt -40,2, -40,2, -25,3, -23,5 ja -18,9 punkti) ning suurima tõusu Slovakkia (16,0) ja Sloveenia (10,8). Lääne-Euroopas on suurima tõusu läbi teinud Island (20,0), Prantsusmaa (14,4), Iirimaa (12,9) ja Hispaania (12,0). Prantsusmaal olid eriti plahvatusliku mõjuga just viimased, 2017. aasta valimised, kus Emmanuel Macroni liikumine *En Marche*'i võidukäiguga tõusis heitlikkus 46,5-ni, mis on võrreldav kõrgeimate näitajatega 2000. aastatel.

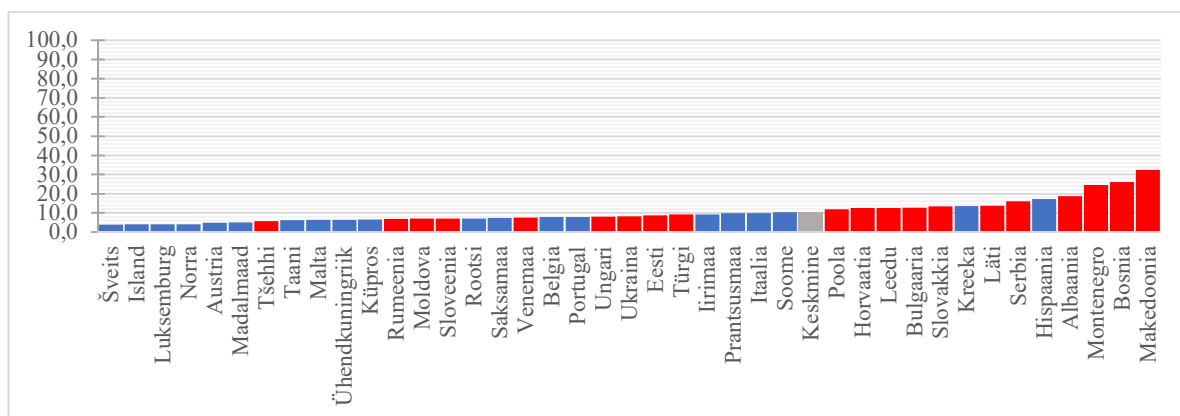
Norra ja Rootsi suutsid aga oma parteisüsteemide heitlikkust selle vahemikuga isegi vähendada (vastavalt 4,2 ja 2,9 punkti), mis võib tuleneda nende suutlikkusest säilitada oma heaoluriiki ning niiviisi tulla paremini toime globaliseerumislohega. Seitsmes riigis Lääne-Euroopas ning kahes riigis Ida-Euroopas on muutus olnud alla kahe punkti emmale-kummale poole, kusjuures eriti tähelepanuväärsed on Itaalia ja Poola, mis jõudsid 2000. aastate jooksul vastavalt tugevalt stabiliseerida ja destabiliseerida, aga mis on nüüdseks jõudnud enam-vähem samale tasemele, kus oldi 1990. aastatel.

3.2 Üldsuundumused Euroopa riikide tööpuuduses

Võrreldes heitlikkusega on tööpuudus olnud nii riigiti kui ka üle-euroopaliselt tunduvalt stabiilsem muutuja. Terve vaatlusaluse perioodi keskmine tööpuuduse määr on 10,4% ning see on kõikunud suhteliselt vähe – 1990. aastatel oli see 11,0%, 2000. aastatel 9,9% ja 2010. aastatel 10,3%. Standardhälve kinnitab samasugust staatilisust, kuigi kerge langustrendiga: 1990. aastatel oli see 7,1, 2000. aastatel 6,6 ning selle kümnendi lõpuks oli see langenud 6,0

peale – ehk Euroopa riigid on teineteisele ka selles mõõtmes lähenenud. Riigiti on tööpuuduse näitajad antud perioodi peale kujutatud joonisel 5, mille kohaselt järgib tööpuudus sarnast loogikat nagu heitlikkus 2010. aastatel: äärmused on küll eristatavad regionaalselt (Ida-Euroopas on näitaja kõrgem, Lääne-Euroopas madalam), aga keskmiste puhul on selget geograafilist seaduspära raske välja tuua. Samasugune loogika kehtib terve antud aja vältel olenemata kümnendist, mistõttu on vastavad joonised siit välja jäetud.

Joonis 5. Tööpuudus 40 Euroopa riigis 1991-2018. Koostatud WBD (2019) põhjal

Nagu heitlikkuse puhulgi, ilmneb kahe regiooni võrdluses siiski, et Ida-Euroopa keskmine tööpuuduse määr on süstemaatiliselt kõrgem kui Lääne-Euroopas (vt tabel 1). Kui üldistada terve perioodi peale, siis on vahemaa regionaalsete näitajate vahel 5,6%, ent see pole olnud staatiline. Ida-Euroopat iseloomustab läbi kümnendite tööpuuduse langus, samas kui Lääne-Euroopas on see kõikunud alla ja üles, jõudes nüüdseks vaatlusaluse perioodi kõrgeima tasemeni (8,8%). See tähendab aga, et viimase kümnendi jooksul on siin (nagu heitlikkusegi puhul) vahemaa Ida- ja Lääne-Euroopa vähenenud ning isegi praktiliselt kadunud.

Tabel 1. Tööpuudus Euroopas kümnenditi (%)

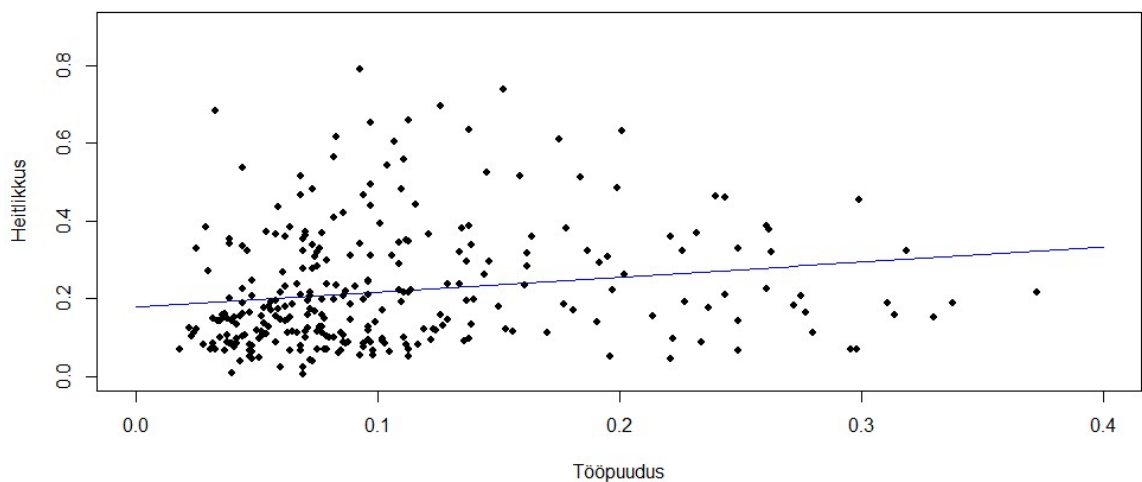
Regioon	Keskmised kümnenditi			Kogu periood
	1990-ndad	2000-ndad	2010-ndad	
IE	14,3	13,3	11,7	13,2
LE	7,8	6,4	8,8	7,6
Vahe (IE-LE)	6,4	6,9	2,8	5,6

Allikas: autori koostatud ja arvutatud WBD (2019) põhjal

3.3 Parteisüsteemi heitlikkus ja tööpuuduse määr: neli mudelit

Eelkirjeldatu põhjal on põhjust eeldada, et majanduslik ebakindlus mõjutab ka poliitilist stabiilsust negatiivselt. Kuidas väljendub see seos aga tööpuuduse ja heitlikkuse vahel? Vastuse sellele küsimusele on pakutud välja nelja järgmise mudelina: tüüpiline kohaldamata lineaarregressiooni, fikseeritud lineaarregressioon ankrupunktiga (0;0) ning ühe ja kahe ankrupunktiga ((0;0) ja (1;1)) eksponentmudelid.

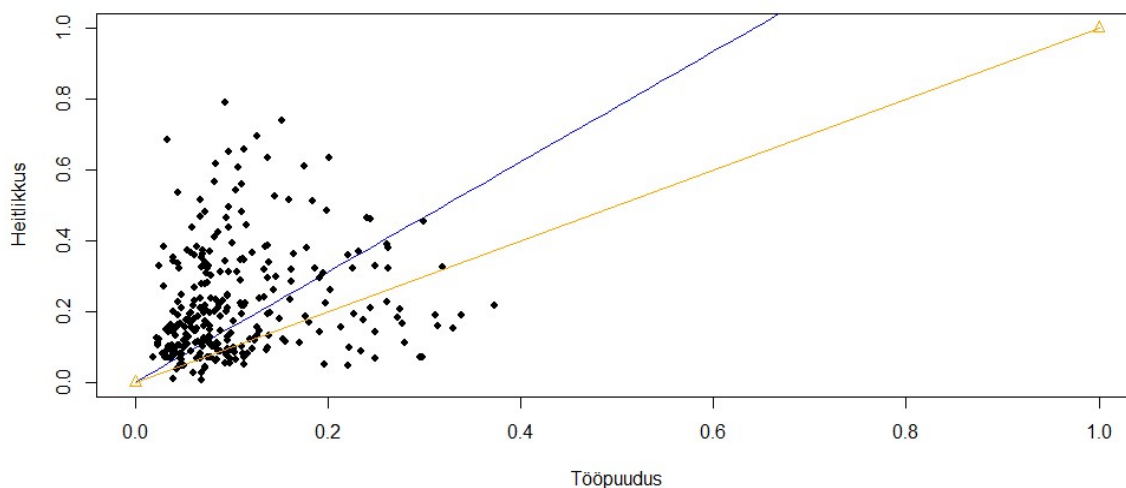
Esimene mudel on esitatud joonisel 6. Sellel on näha andmepunktide suurt hajutatust ning samas seda, et riigid on reeglina saavutanud tunduvalt suurema parteisüsteemi heitlikkuse kui tööpuuduse määra. See mudel pakub muutujatevaheliseks seoseks $H=0,18+0,39T$, mille p -väärtus on 0,002411 (ehk tegemist on statistiliselt olulise seosega), aga mudeli seletusvõime on erakordselt nõrk ning suudab seletada vaid u 3% tervest variatiivsusest ($R^2=0,032$). Ehk selle mudeli järgi tööpuudus seletab väga väikese osa heitlikkusest.

Joonis 6. Tööpuudus vs heitlikkus 40 Euroopa riigis vahemikus 1991-2019 (%). Lihtne lineaarregressiooni mudel. Koostatud autori arvutuste ja WBD (2019) põhjal

Oma lihtsuses eirab see aga mitut tõsiasja, mis ilmnevad, kui kasutada Taagepera loogilisi piiritlusi (nagu on joonisel 7). Esiteks, kui vaadelda andmepunkte terves võimalikus ulatuses (0 kuni 1), siis võtab nende pilv sümmeetrilisema kuju kui eelmisel joonisel – kuigi endiselt on need ülimalt heteroskedastiivsed, on siiski selgemini tuvastatav positiivne seos muutujate vahel, kus ühe kasvades kasvab ka teine (mille toob selgemini esile ka oranž võrdusjoon $H=T$). Erandiks on Lõuna-Euroopa riigid nagu Bosnia ja Hertsegoviina, Serbia, Makedoonia,

Malta, Montenegro, Hispaania, Portugal ja Kreeka, kus tööpuudus on tavapäraselt kõrgem kui heitlikkus.⁵ Mujal on aga heitlikkuse näitaja läbivalt kõrgem kui tööpuuduse määär.

Joonis 7. Tööpuudus vs heitlikkus 40 Euroopa riigis vahemikus 1991-2019. Fikseeritud lineaarregressiooni mudel. Koostatud autori arvutuste ja WBD (2019) põhjal

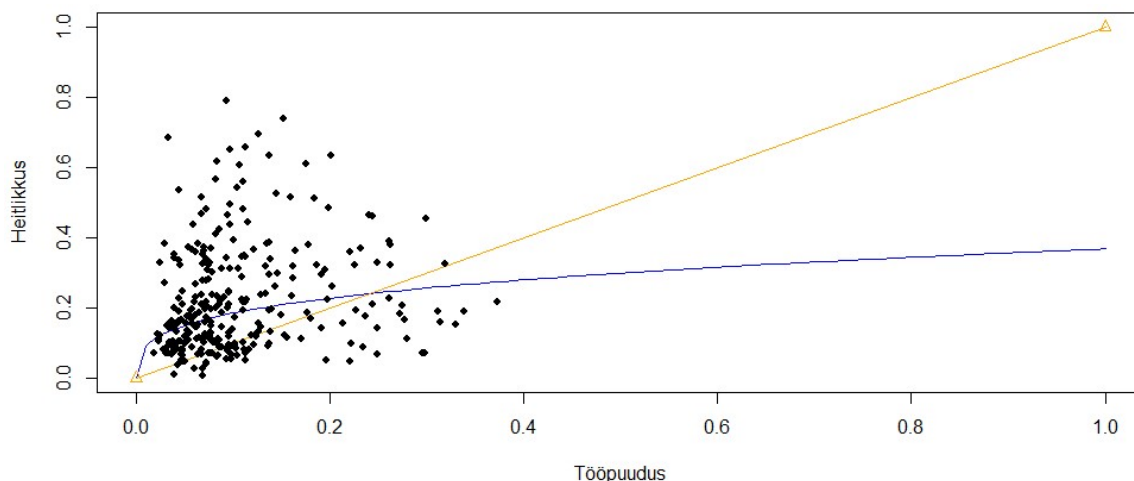
Kui säilitada ka Taagepera täiendavate kriteeriumite puhul endiselt lineaarregressioon ning siduda see vaid ühe ankrupunktiga (0;0), siis on parim sobitus mudelil $H=1,557T$. Mudeli seletusvõime paraneb märgatavalt, võrreldes tavapärase lineaarmudeliga ($R^2=0,546$), aga kui kasutada R^2 analoogi (R^2_A), annab see negatiivse tulemuse $R^2_A=-0,391$, mille järgi on see mudel nullmudelst u 40% kehvema seletusvõimega. Lisaks rikuks see rangelt järgides mudeli loogilisi piire – alates T väärtusest $\sim 0,65$ ületaks H väärtus 1,0, mis ei ole võimalik.

Kolmas variant on säilitada ankrupunkt (0;0), aga võtta lisaks arvesse ka andmepunktide mittelineaarset hajuvust lubatud ruumis, milleks sobib valem $H=A*T^k$, kus lineaarmudel logaritmskaalal (siin esitamata) pakub sobivaimateks puuduolevateks väärtusteks

$A=\exp(-1,0)$ (ümardatuna -1,023-st) ja $k=0,3$ (ümardatuna 0,302-st; vt joonis 8) – ehk täiskujul $H=e^{-1}*T^{0,3}$. Kuigi seos kahe muutuja vahel on selle mudeli järgi selge ($p=1.61e-05$), on selle seletusvõime väike ($R^2=0,063$), ent endiselt kaks korda tugevam kui lihtsaimal lineaarmudelil. Kui eeldada sümmeetrilist, mitte ühepoolset seost (Taagepera 2012: 142)

⁵ On võimalik, et kas Lõuna-Euroopa poliitilistes süsteemides on midagi omapärast, mis hoiab heitlikkust madalamana, kui tööpuudus seda stimuleeriks, või võtab heitlikkuse ja tööpuuduse suhe mitte kuju $H=T^k$, nagu hiljem on käsitletud, vaid näiteks $H=T^k/[T^k+(1-T)^k]$ kolmanda ankrupunktiga (0,5;0,5). Kummagi variandi käsitlemiseks pole siinkohal aga ei ruumi ega piisavalt andmeid (kus $T>40\%$).

hakkaks see aga rangelt võttes alates $H > 37\%$ murdma loogilisi piire. Samas saab seda mudelit tõlgendada ka nii, et see seab teise ankrupunkti koordinaatidele $(1; e^{-1})$.

Joonis 8. Tööpuudus vs heitlikkus 40 Euroopa riigis vahemikus 1991-2019. Lihtne eksponentmudel. Koostatud autori arvutuste ja WBD (2019) põhjal

Kõige lihtsam viis väljendamaks nende kahe muutuja seost ilma lubatud raame murdmata (ja säilitamaks kooskõla Taagepera kriteeriumitega) on valemiga $H = T^k$ ehk et heitlikkus on tööpuuduse funktsioon, kus viimase aste on kusagil 0 ja 1 vahel. Selle eeldusteks on, et kui $T=0$, siis $H=0$ ning kui $T=1$, siis $H=1$. Kuna parteisüsteemi heitlikkus ei tulene ainult majanduslikust hääletamisest ning tööpuuduse määra jõudmine 100%-ni on enneolematu, siis on üks neist empiiriliselt ebakindel ning teine suuresti oletus. Nende ankrupunktide kasuks räägivad aga järgmised argumendid. Esiteks annavad ankrupunktile $(0;0)$ kaalu tõsiasjad, et mida lähemale nullile joonisel liikuda, seda homoskedastiivsemaks andmete hajuvus muutub, jättes sümmeetrilisel joonisel (vt nt joonised 7 ja 8) mulje selgest koondumisest punkti $(0;0)$ juurde, ning kuna andmepunktid tekitavad reeglina mustri, kus $H > T$, siis selle seaduspära püsides ei saaks juhul, kui $H=0$, T olla samuti muud kui null.

Teiseks räägib ankrupunkti $(1;1)$ kasuks kaks asjaolu.

1. Ühiskonnas, kus enamiku inimeste elatis sõltub oma tööjõu müümisest, on tõenäoline, et täielik tööpuudus kui elatisvahendite kadu kogu ühiskonna tööealisele elanikkonnale viiks täieliku umbusalduseni valitseva poliitilise eliidi vastu, kuna see tähistab viimase täielikku läbikukkumist oma ülesandes pakkuda valitsetavatele tingimusi heaks eluks.

2. Enamik andmepunktidest asetsevad ülevalpool võrdusjoont ehk $H > T$ ning kui tööpuudus on 100%, siis selle seaduspära kestvuse puhul peaks ka heitlikkuse tase olema 100.

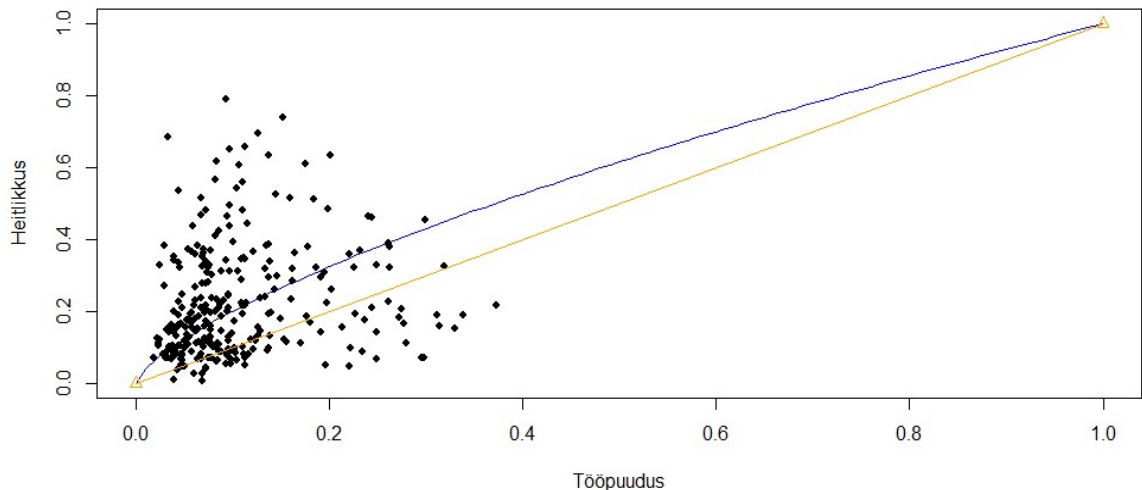
Mõlema ankrupunkti kasuks räägib veel see, et need võimaldavad hoida muutujatevahelist seost selle võimalikes piirides – vahemikus (0;0) kuni (1;1) – seda loogilist raamistikku rikkumata, ning ka *ceteris paribuse* kaalutlus, välistades antud juhul teiste tegurite mõju. Niisiis on piisavat alust kas või „mudeli ilu“ mõttes neid eeldusi rakendada. Sellegipoolest on tegemist nõrkade eeldustega järgmisel kolmel põhjustel.

1. Käesolev andmestik tööpuudusest ei anna kunagi kõrgemat näitajat kui 40%, mistõttu pole selle seos heitlikkusega ülejäänud 60% ulatuses empiiriliseltselt umbkaudseltki tuvastatav, nõrgendades ankrupunkti (1;1) õigustust.
2. On siiski ka omajagu juhtumeid, kus seaduspära $H > T$ ei pea paika ($H < T$), nõrgendades seaduspära, millel ankrupunktide loogika seisneb.
3. Igasugune ankrupunktiloogika eeldab kindlust, et kahe muutujaga mudelis sõltub üks teisest (või vähemalt on need samal määral mõjutatud mõnest muust tegurist, nii et nende vahel kehtib püsiv seaduspära), mida ei saa öelda heitlikkuse ja tööpuuduse kohta.

Miks? Sest eeldada, et kui tööpuudus on null, siis ka heitlikkus on null, tähendab eeldada, et valijate eelistusemuutus sõltub ainult nende endi, lähedaste või ühiskonna tegelikust või tajutavast tööpuudusega kokkupuutumise problemaatilisusest, mis on deterministlik ja seetõttu ebatõenäoline. Ankrupunktiloogikat ei muudaks palju usutavamaks ka see, kui tööpuuduse asemel oleks üldisem indeks majanduslikust „heitlikkusest“, kuna ka siis jääks majanduslik determinism mudelisse sisse, eirates teisi ajendeid, mis valijatel oma parteilise eelistuse vahetamiseks olla võib. Nendel põhjustel tuleb nendesse „loogilise mudeli“ ankrupunktieeldustesse suhtuda vaoshoitusega.

Joonisel 9 on kujutatud „loogilist“ mudelit koos kõigi Taagepera kriteeriumitega, mis väljendab suhet $H = T^{0,7}$, mille k on arvutatud andmestiku lineaarse trendijoonetõusu põhjal logaritmskaalal parima sobitusena (siin esitamata). Tavaline R^2 annab sellele ebarealistlikult suure väärtuse (siinpuhul 0,842), mistõttu on kasutatud R^2 analoogi, mis on (negatiivne)

$R^2_A = -0,055$ – ehk ka selle mudeli ennustusvõime on väiksem kui nullmudelil (konstantselt keskmist ennustaval mudelil) ja mistõttu oleks p -väärtuse arvutamine parimal juhul eksitav.

Joonis 9. Tööpuudus vs heitlikkus 40 Euroopa riigis vahemikus 1991-2019 (%). „Loogiline“ mudel. Koostatud autori arvutuste ja WBD (2019) põhjal

3.4 Järeldused

Viimase ~30 aasta jooksul on Euroopa parteisüsteemid teinud läbi suure muutuse ning järginud suuresti Lane & Erssoni (2017) lähenemisproгноosi – kui veel 1990. või isegi 2000. aastatel võis rääkida selgest ja vaid üksikute eranditega „raudsest“ seaduspärast, kus riikide parteisüsteemide heitlikkused olid suuresti geograafiliselt ennustatavad vastavalt sellele, kas paikneti Ida- või Lääne-Euroopas, siis 2010. aastateks on see eristusjoon praktiliselt kadunud ning heitlikkuste keskväljal võib rääkida omamoodi „tõmblukuloogikast“ kahe regiooni vahel. Sama saab öelda tööpuuduse kohta terve vaatlusaluse perioodi jooksul, kus keskseltläbi on Ida-Euroopas regioonina see näitaja küll kõrgem, aga riigiti pole see eristus Lääne-Euroopa riikidega niivõrd oluline – ning aegamööda on erinevused aina kahanenud.

Laias laastus on ennustanud õigesti, et Ida-Euroopas tekivad režiimide konsolideerudes valijaskonna seas kindlamad joondumismustrid ning Lääne-Euroopas on võimendunud „lahku- ja ümberjoondumine“, vastavalt vähendades ja suurendades parteisüsteemide heitlikkust. Neljast mudelist kaks kinnitasid tööpuuduse ja parteisüsteemide heitlikkuse omavahelist statistiliselt olulist seost, aga eri seletusvõimetega – kõige lihtsam lineaarregressiooni mudel suutis seletada vaid 3,2% kogu nähtusest, samas kui lineaar- ja

eksponentfunktsioonid ankrupunktiga (0;0) vastavalt -39,1% (kehvemini kui nullmudel) ja 6,3% nähtusest. Esialgu oli kõige suurem seletusvõime oli Taagepera „loogilisel“ mudelil (kaks ankrupunkti ja suhe $H=T^{0,7}$ muutujate vahel) – R^2 oli 0,842 – aga võttes aluseks R^2 analoogi, selgus, et see mudel seletab nähtust 5,5% kehvemini kui nullmudel. Lisaks on selle mudeli aluseeldused antud juhul suuresti kaheldavad. Niisiis on neljast mudelist kõige usutavam ja tugevama seletusvõimega mudel $H=e^{-1}*T^{0,3}$, olgugi et seegi on nõrk.

Uurimaks majanduslike tegurite seost parteisüsteemi heitlikkusega tasub tulevikus aga vaadata kaugemale vaid tööpuudusest ning konstrueerida küll keerulisema, aga tõenäoliselt parema seletusvõimega majandusliku „heitlikkuse“ indeks (mis sisaldaks nt tööpuudust, elatistaset, heaoluriigi tüüpi jne), mida Pedersenini indeksiga võrrelda. Kõige otstarbekam võib aga olla „naasta juurte juurde“ ja rakendada Taagepera mudelite kriteeriume seal, kus nende eeldused on kõige tõenäolisemalt tegelikkusega kooskõlas – ning vähemalt Rein Taagepera enda sõnul pole seda parteisüsteemi heitlikkuse ja killustatusega veel tehtud.

Kokkuvõte

Bakalaureusetöö eesmärk oli uurida, kuidas on viimase ~30 aasta arenenud 40 Euroopa riigi parteisüsteemid nii iseseisvalt kui ka regiooniti, ning tuvastada, kuivõrd suures ulatuses seletab muutusi valijaskonna eelistustes oma valitsejate (või laiemalt poliitilise eliidi) suhtes muutus sellises majandusliku ebakindluse näitajas nagu tööpuudus. Siinne töö erineb teistest sarnastest valimi (329 valimist 40 Euroopa riigis), ajavahemiku (1991-2019) ja meetodi poolest, kuidas viimase uurimisküsimuse vastuseni jõuti (kasutades Pederseni indeksi ja tööpuuduse vahelise seose kirjeldamiseks Taagepera „loogilise“ mudeli kriteeriume).

I osas oli esitatud teoreetiline raamistik, mille sisu on kokku võetav kuue väitega.

1. Poliitiline ebastabiilsus väljendub valitsuse, parlamendi või valijaskonna tasandil, millest rahva roll on kõige suurem viimases ja mis toimib kui poliitiline turg, kus parteid pakuvad valijaskonnale programme, mille lubavad ellu viia vastuteeneks nende antud hääle eest.
2. „Valijaturg“ on ajalooliselt olnud suuresti piiratud, kuna valijad on enamasti joondunud mõne erakonna taha vastavalt neid puudutavatele ühiskondlikele lõhedele ning mille tõttu on Euroopa parteisüsteeme nimetatud „külmunuteks“.
3. Viimased on hakanud aga ajapikku „sulama“ ning aina enam on valijaskond kas „lahti joondunud“ (*dealigned*) või „joondunud ümber“ (*realigned*) mõne teise erakonna taha – mis võib tuleneda nii majandusliku kindluse tõusust (tänu Bretton Woodsi süsteemile) või langusest (pärast Bretton Woodsi langust) kui ka uute ühiskondlike lõhede tekkest.
4. Külmumine on ka suuresti majanduslikult ja poliitiliselt konsolideerunud Lääne-Euroopa nähtus, samas kui Ida-Euroopa kolme- või neljakordne siire 20. sajandi lõpus ja valijaskonna „joondumatus“ on tinginud selle parteisüsteemide kõrgema heitlikkuse.
5. Jan-Erik Lane ja Svante Erssoni (2007) on neljandat punkti küll kinnitanud, ent seadnud selle püsivuse kahtluse alla, prognoosides parteisüsteemide heitlikkuse ühtlustumist koos inimarengutasemete ühtlustumise ja poliitilise konsolideerumisega.
6. Heitlikkust on võrreldud ka teiste majanduslike teguritega ning tuvastatud tugevaimaid seaduspärasid tööpuudusega, sidumata seda siiski seni Taagepera „loogilise“ mudeli kriteeriumitega ja jättes seeläbi tühja niši, mida täidab antud bakalaureusetöö.

II osas kirjeldati uurimisdisaini. Parteisüsteemide heitlikkuse arvutamiseks on kasutusel Pederseni indeks (koos erikriteeriumitega), mille toorandmed olid kättesaadavad reeglina andmebaasist *Parties and Elections*, harvem *Parlgovist* või refereeringutena raamatust *Elections in Europe: A Data Handbook*. Tööpuuduse andmed pärinesid Maaailma Tööorganisatsiooni andmebaasist. Mõlemad andmestikud puudutasid võimalikult paljusid Euroopa riike, mis polnud mikroriigid ning seda ajavahemikus (1991-2019), mil Ida- ja Lääne-Euroopa olid ka sisuliselt oma korralduselt võrreldavad. Tööpuudus ja parteisüsteemi heitlikkus lõimiti kokku vastavalt Taagepera „fikseeritud eksponentmudelile ühes positiivses kvadrantis“, mille piirideks on mõlema muutuja puhul vahemik 0-100 (murruna 0-1), millel on kaks ankrupunkti (0;0) ja (1;1) ning mis järgib andmepunkte suhtega $H=T^k$, kus H on heitlikkus, T tööpuudus ja k empiiriast tuvastatud aste.

III osas vastati uurimisküsimustele. Euroopa parteisüsteemid on Lane & Erssoni prognoosi: Ida-Euroopas on heitlikkus langenud, samas kui Lääne-Euroopas on näha heitlikkuses hoopis kasvutrendi. Üleüldiselt tähendab see Euroopa eri regioonide lähenemist sellisel määral, et 2010. aastatel polnud enamiku juhtude puhul võimalik enam puhtalt heitlikkuse taseme põhjal öelda, kas tegemist on Lääne- või Ida-Euroopa riigiga – seaduspära, mis oli kehtinud veel 2000. aastatelgi –, nagu on olnud tööpuudusega juba 1990. aastatest (olguigi et keskmistena on Ida-Euroopa mõlemad muutujad endiselt Lääne-Euroopa omadest kõrgemad). Mitmes Ida-Euroopa riigis on toimunud stabiliseerumine demokraatia arvelt ja Lääne-Euroopas on mitu riiki tõusnud heitlikkuselt varasemate aastakümnete Ida-Euroopa tasemele – eriti need, mida viimane suur majanduskriis tabas kõige valusamalt.

Sellest osast selgus ka, et parteisüsteemi heitlikkuse ja riigi tööpuuduse taseme vaheline statistiliselt oluline seos on kahes mudelis olemas, aga see on ülimalt heteroskedastiivne ning väga nõrga seletusvõimega. Taagepera „loogiline“ mudel väljendub võrrandina $H=T^{0,7}$, ent selle R^2_A oli negatiivne ehk see on nõrgema seletusvõimega kui nullmudel (nagu ka fikseeritud lineaarmudel). Lisaks on selle eeldused liiga nõrgad, et seda saaks võtta teadusliku tõsidusega. Suurim seletusvõime oli mudelil $H=e^{-1} * T^{0,3}$. Edaspidi võiks uurida heitlikkuse seost laiemas majandusliku ebakindluse indeksiga ning rakendada Taagepera loogilise mudeli kriteeriume heitlikkuse sidumisel parteisüsteemide killustatusega.

Kasutatud kirjandus

- Ágh**, Attila. 1996. "The End of the Beginning: The Partial Consolidation of East Central European Parties and Party Systems." *Comparing Party System Change*. Toimetanud Paul Pennings & Jan-Erik Lane. London: Routledge, 202-216.
- Aristoteles**. 2015. *Poliitika*. Tõlkinud Anne Lill, toimetanud Urmas Tõnisson. Tallinn: Ilmamaa.
- Bengtsson**, Åsa. 2004. "Economic Voting: The Effect of Political Context, Volatility and Turnout on Voters' Assignment of Responsibility." *European Journal of Political Research* 43(5): 749-767.
- Bennett**, Anne. 1998. „Party System Change in Redemocratizing Countries.”. *Comparing Party System Change*. Toimetanud Paul Pennings & Jan-Erik Lane. London: Routledge, 185-201.
- Berlin**, Isaiah. 1998. *Valik esseid*. Tõlkinud Erkki Sivonen. Tallinn: Hortus Litterarum.
- Best**, Heinrich & John **Higley**. 2010. "Introduction: Democratic Elitism Reappraised." *Democratic Elitism*. Brill: 1-22.
- Burden**, Barry C. & Amber **Wichowsky**. 2014. "Economic Discontent as a Mobilizer: Unemployment and Voter turnout." *The Journal of Politics* 76(4): 887-898.
- Caramani**, Daniele, toim. 2008. *Comparative politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Daalder**, Hans. 1990. „The Reach of the Party System.“ *The West European Party System*, toim Peter Mair. Oxford: Oxford University Press, 78-90.
- Dallinger**, Ursula. 2013. "The Endangered Middle Class? A Comparative Analysis of the Role Played by Income Redistribution." *Journal of European Social Policy* 23(1): 83-101.
- Dalton**, Russell J. 2008. "The Quantity and the Quality of Party Systems: Party System Polarization, its Measurement, and its Consequences." *Comparative Political Studies* 41(7): 899-920.
- Dalton**, Russell J., Paul Allen **Beck** & Scott C. **Flanagan**. 1984. "Electoral Change in Advanced Industrial Societies." *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies: Realignment or Dealignment*. Toimetanud Russell J. **Dalton**, Scott C. **Flanagan** & Paul Allen **Beck**. Oxford: Princeton University Press, 3-22.
- Döring**, Holger & Philip **Manow**. 2019. „Parliaments and governments database (ParlGov): Information on parties, elections and cabinets in modern democracies. Development version“ <http://www.parlgov.org/> (külastatud 13.04.2019).
- Economic Policy Institute (EPI)**. 2019. „The Productivity-Pay Gap“ <https://www.epi.org/productivity-pay-gap/> (külastatud 13.04.2019).

- Ersson**, Svante & Jan-Erik **Lane**. 1998. "Electoral Instability and Party System Change in Western Europe." *Comparing Party System Change*. London: Routledge, 23-39.
- Evans**, Jocelyn A. J. 2003. *Voters and Voting: An Introduction*. Sage.
- Fedorenko**, Kostyantyn, Olena **Rybiy** & Andreas **Umland**. 2016. „The Ukrainian Party System Before and After the 2013–2014 Euromaidan.“ *Europe-Asia Studies* 68(4): 609-630.
- Ferge**, Zsuzsa. 1997 „The Perils of the Welfare State's Withdrawal.“ *Social Research* 64(4): 1381-1402.
- Fossati**, Diego 2014. "Economic Vulnerability and Economic Voting in 14 OECD Countries." *European Journal of Political Research* 53(1): 116-135.
- Frieden**, Jeffry. A. 2006. *Global Capitalism: Its Fall and Rise in the Twentieth Century*. New York: W.W. Norton.
- Grafstein**, Robert. 2005. "The Impact of Employment Status on Voting Behavior." *The Journal of Politics* 67(3): 804-824.
- Greskovits**, Bela. 2015. „The Hollowing and Backsliding of Democracy in East Central Europe.“ *Global Policy* 6(1): 28-37.
- Gunther**, Richard. 2009. „Southern Europe.“ *Democratization*, toim. Christian Haerpfer, Patrick Bernhagen, Ronald Inglehart, Christian Welzel. Oxford: Oxford University Press, 268-289.
- Hayek**, Friedrich August. 2005. *The Road to Serfdom: With the Intellectuals and Socialism: the Condensed Version of The Road to Serfdom... as it Appeared in the April 1945 Edition of Reader's Digest*. London: Institute of Economic Affairs.
- Hernández**, Enrique & Hanspeter **Kriesi**. 2016. „The Electoral Consequences of the Financial and Economic Crisis in Europe.“ *European Journal of Political Research* 55(2): 203-224.
- Hobsbawm**, Eric J. 2001. *Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991*. London: Abacus.
- Karl**, Terry Lynn & Philippe C. **Schmitter**. 1991. "Modes of Transition in Latin America, Southern and Eastern Europe." *International Social Science Journal* 128(2): 267-282.
- Kollmeyer** C, Pichler F. 2013. „Is Deindustrialization Causing High Unemployment in Affluent Countries? Evidence from 16 OECD Countries, 1970-2003“ *Social Forces* 91(3): 785-812.
- Kuzio**, Taras. 2001. "Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple?" *Politics* 21(3): 168-177.
- Lane**, Jan-Erik & Svante **Ersson**. 2007. „Party System Instability in Europe: Persistent Differences in Volatility between West and East?“ *Democratisation* 14(1): 92-110.

- Levitsky, Steven & Lucan Way.** 2002. "The Rise of Competitive Authoritarianism." *Journal of Democracy* 13(2): 51-65.
- Lijphart, Arend.** 1990. „Dimensions of Ideology in European Party Systems.“ *The West European Party System*, toim Peter Mair. Oxford: Oxford University Press, 253-265.
- Lijphart, Arend.** 2009. *Demokraatia mustrid*. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.
- Lilleker, Darren G. & Jennifer Lees-Marshment,** eds. 2005. *Political Marketing: A Comparative Perspective*. Manchester University Press.
- Lindsay, Alexander D.** 1959. *The Modern Democratic State*. London: Oxford University Press.
- Lipset, Seymour Martin & Stein Rokkan.** 1990. „Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments“ *The West European Party System*, toim Peter Mair. Oxford: Oxford University Press, 91-138.
- Macridis, Roy C. & Mark Hulliung.** 1996 *Contemporary Political Ideologies: Movements and Regimes*. 6th ed. Longman.
- Malleson, Tom.** 2014. "Rawls, Property-Owning Democracy, and Democratic Socialism." *Journal of Social Philosophy* 45(2): 228-251.
- Nohlen Dieter & Philip Stöver.** 2010. *Elections in Europe: A data handbook*. Nomos.
- Nohlen Dieter, Florian Grotz & Christof Hartmann.** 2001. *Elections in Asia and the Pacific: A Data Handbook: Volume I: Middle East, Central Asia, and South Asia, Volume I*. Oxford: Oxford University Press.
- Nordsieck, Wolfram.** 2018. „Countries.“ *Parties and Elections in Europe*. <http://www.parties-and-elections.eu/countries.html> (külastatud 06.04.2018).
- Pedersen, Mogens.** 1990. „Electoral Volatility in Western Europe, 1948-1977.“ *The West European Party System*, toim Peter Mair. Oxford: Oxford University Press, 195-207.
- Pitkin, Hanna Fenichel.** 2004. "Representation and Democracy: Uneasy Alliance." *Scandinavian Political Studies* 27(3): 335-342.
- Puddington, Arch & Jennifar Dunham.** 2018. *Freedom in the World 2018: The Annual Survey of Political Rights & Civil Liberties*. New York: Rowman & Littlefield.
- Reinhart, Carmen M., & Kenneth S. Rogoff.** 2009. *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton: Princeton University Press.
- Rogers, Daniel.** 2018. "The Uses and Abuses of "Neoliberalism."" *Dissent*, tali, <https://www.dissentmagazine.org/article/uses-and-abuses-neoliberalism-debate> (külastatud 24.03.2019).
- Rousseau, Jean-Jacques.** 1998 [1762]. *Ühiskondlikust lepingust ehk riigiõiguse põhiprintsiibid*. Tallinn: Varrak.

Rämmer, Andu. 2008. „Teel tagasi Läände: eestlaste hoiakud ja väärtused post-sovetlikul ajastul.“ *Vaateid teelahkmelt. Sotsioloogia, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika aktuaalseid probleeme Eestis*. Toimetanud Andu Rämmer. Tartu: TÜ Kirjastus, 32-64.

Schedler, Andreas. 1998. “What is Democratic Consolidation?” *Journal of Democracy* 9(2): 91-107.

Smith, Adam. 2005 [1776]. *Uurimus riikide rikkuse iseloomust ja põhjustest*. Tõlkinud Mart Trummal, toimetanud Arno Kõörna. Tartu: Ilmamaa.

Southwell, Priscilla. 2004 “Economic Voting in Volatile Times.” *Journal of Political and Military Sociology* 32(2): 237-247.

Žižek, Slavoj. 2012. “Palgakodanluse mäss.” *Vikerkaar*, märts <http://www.vikerkaar.ee/archives/12913> (külastatud 24.03.2019).

Taagepera, Rein. 2012. „Logical Models and Basic Numeracy in Social Sciences.“ http://www.psych.ut.ee/stk/Beginners_Logical_Models.pdf (külastatud 05.04.2018).

Tavits, Margit. 2008. “On the Linkage between Electoral Volatility and Party System Instability in Central and Eastern Europe.” *European Journal of Political Research* 47(5): 537-555.

The World Bank Databank (WBD). 2019. „World Development Indicators. Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate).” <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=SL.UEM.TOTL.ZS&country> (külastatud 16.04.2018).

Wikipedia. 2018. „1990 Bosnian General Election.“ 7. detsember, https://en.wikipedia.org/wiki/1990_Bosnian_general_election (külasatud 12.05.2019).

Wikipedia. 2019a. „1994 Italian General Election.“ 10. mai, https://en.wikipedia.org/wiki/1994_Italian_general_election (külasatud 12.05.2019).

Wikipedia. 2019b. „1994 Moldovan Parliamentary Election.“ 11. mai https://en.wikipedia.org/wiki/1994_Moldovan_parliamentary_election (külasatud 12.05.2019).

Wikipedia. 2019c. „1998 Moldovan Parliamentary Election.“ 3. märts https://en.wikipedia.org/wiki/1998_Moldovan_parliamentary_election (külasatud 12.05.2019).

Wikipedia. 2019d. „2001 Moldovan Parliamentary Election.“ 3. märts https://en.wikipedia.org/wiki/2001_Moldovan_parliamentary_election (külasatud 12.05.2019).

Wikipedia. 2019e. „1990 Montenegrin General Election.“ 26. aprill https://en.wikipedia.org/wiki/1990_Montenegrin_general_election (külasatud 12.05.2019).

Wikipedia. 2019f. 1992–93 „Montenegrin General Election.“ 6. mai
https://en.wikipedia.org/wiki/1992%E2%80%9393_Montenegrin_general_election
(külasatud 12.05.2019).

Wikipedia. 2019g. „1996 Montenegrin Parliamentary Election.“ 2. veebruar
https://en.wikipedia.org/wiki/1996_Montenegrin_parliamentary_election (külasatud 12.05.2019).

Wikipedia. 2019h. „1998 Montenegrin Parliamentary Election.“ 28. aprill
https://en.wikipedia.org/wiki/1998_Montenegrin_parliamentary_election (külasatud 12.05.2019).

Wikipedia. 2019i. „1996 Bosnian General Election,“ 7. aprill
https://en.wikipedia.org/wiki/1996_Bosnian_general_election (külasatud 12.05.2019).

Wikipedia. 2019j. „1998 Bosnian General Election,“ 7. aprill
https://en.wikipedia.org/wiki/1998_Bosnian_general_election (külasatud 12.05.2019).

Wikipedia. 2019k. „1990 Croatian Parliamentary Election,“ 11. aprill,
https://en.wikipedia.org/wiki/1990_Croatian_parliamentary_election (külasatud 12.05.2019).

Wolinetz, Steven B. „1990. „The Transformation of Western European Party Systems.“ *The West European Party System*, toim Peter Mair. Oxford: Oxford University Press, 218-231.

THE VOLATILITY OF PARTY SYSTEMS IN 40 EUROPEAN COUNTRIES BETWEEN 1991-2019 AND ITS RELATION TO UNEMPLOYMENT

Karl Lembit Laane

Summary

Since the power of the people (the governed) in a modern representative democracy lies in their right to elect their own representatives (the governors), there is no better indicator for evaluating the (necessary) instability it causes than electoral volatility, as was devised by Mogens Pedersen 40 years ago. Many students of political science have built their research on this, but two are under special consideration here. More than ten years have passed since the seminal work of Jan-Erik Lane and Svante Ersson (2007) in which they studied the national and regional differences in party system volatility with 38 European countries between 1991-2006. Some of the conclusions they reached were the following.

1. The levels of volatility in Southern and Northern Europe have mostly equalized, but the differences between Western and Eastern European countries are still significant.
2. The strongest factor to explain these differences is the social economic one, measured through the UN Human Development Index.
3. The levels of volatility in Eastern and Western Europe are thus likely to converge with the levelling off of socioeconomic differences.

It is now time to continue their work, to study the change of electoral volatility and its relation to an economic variable. In this thesis the framework is broadened, deepened and shifted, however. The greater breadth comes from the wider temporal and national sample (volatility based on 329 elections in 40 European countries between 1991-2019), the depth from a decade-based analysis of the changes of party system volatility and the shift from two aspects.

1. The Human Development Index has been replaced with unemployment (calculated by the International Labour Organization) as a more single-valued and dynamic variable as well as a better signifier of economic uncertainty.

2. The two variables (electoral volatility and unemployment) are compared in the framework of Rein Taagepera's "logical" "fixed exponent model in one positive quadrant" as well as with other models.

To achieve these goals the electoral volatility of these countries and within this timeframe were calculated, using Pedersen's net volatility formula and several datasets of electoral data, mostly Wolfram Nordsieck's *Parties and Elections* and Holger Döring & Philip Manow's *Parlgov*, covering 329 elections. In the theoretical part of the thesis, the societal approaches to volatility were considered, such as Lipset & Rokkan's four-cleavage-theory to explain the relatively "frozenness" of West European party systems after the Second World War, broadly two approaches of political economy to explain the "thawing" of the party systems from the 1970-s onwards (one emphasizing the rise of economic security and the "end of materialism", the other, on the contrary, the decrease of economic welfare because of changes caused by the collapse of the Bretton Woods system and globalization). Eastern European peculiarities were also considered, as the region has recently gone through multiple transitions (affecting political stability), as well as studies relating economic factors and voting behaviour.

The results of the empirical part of the thesis are the following.

1. Lane & Ersson's prognosis can be considered correct as de- and realignment (and thus political instability) in Western Europe have intensified, whereas the Eastern European countries' party systems have stabilized. This convergence can be detected from the decrease of the standard deviation on the European level, the waning gap between the averages of Western and Eastern Europe and the forming "zipper-pattern" of Eastern and Western European countries in the general order of magnitude in the last decade. The same kind of pattern has existed in the case of unemployment as well, though even here the gap between Eastern and Western Europe (with the first having a greater, the second a lower average level of unemployment) has declined. Convergence in Europe is thus both a political and an economic phenomenon.
2. Two of the four considered models (simple linear, fixed linear, fixed exponent and fixed exponent with two anchor points or Taagepera's "logical" model) relating unemployment to volatility gave statistically significant results, though with varying explanatory power:

the first and third explained 3,2% and 6,3% of the phenomenon, while the second and fourth gave negative results compared to the null model, when R^2 analogue was used. The relationship of the logical model thus takes the form $V=U^{0,7}$, but has little to no explanatory power. It is also not the most plausible one, as its base assumptions are not very well founded in the case of binding unemployment to volatility. As such, the model $V= e^{-1}*U^{0,3}$ might be its best alternative if the anchor point (0;0) can be justified.

In any case, the hope to explain the change in electoral volatility through any single economic factor is deterministic and should thus be interpreted with caution. A better, though not simpler, way of measuring economic uncertainty would be to compose an appropriate index for it that would consider important economic factors other than unemployment and tie this to electoral volatility. Even this would probably not be enough to justify the rigid requirements of Taagepera's "logical" models but would still be a step towards a model with greater explanatory power. Another possibility is to turn back to Lane & Ersson's initial interest in the relationship between political (in)stability variables on the electoral and parliamentary levels (party system volatility and fractionalization), a field in which Taagepera's models hold greater credibility and are applicable with fewer derogations – and a niche still unoccupied.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Karl Lembit Laane (_____) annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Parteisüsteemide heitlikkus 40 Euroopa riigis vahemikus 1991-2019 ning selle seos tööpuudusega“, mille juhendaja on Rein Toomla ja kaasjuhendaja on Margus Niitsoo,

1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 15.05.2019
